

ZDZISŁAW ZARZYCKI

 <http://orcid.org/0000-0002-4013-886x>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Sądownictwo dominialne w dobrach koprzywnickiego klasztoru cystersów do 1819 r. Wybrane zagadnienia

Abstract

Dominial Jurisdiction in the Demesne of the Cistercian Monastery in Koprzywnica until 1819: Selected Issues

Dominial jurisdiction in the demesne of the Cistercian Monastery in Koprzywnica underwent a long and complicated evolution from the foundation of the abbey in 1185 to its dissolution in 1819. For over 6 centuries this monastery owned the town of Koprzywnica all the time, and the towns of Jasło and Frysztak temporarily and almost 60 villages and their parts in different periods. Privileges and judicial immunities granted by the ruling monarchs (in 1262, 1267, 1284, 1308, 1360 and later) were of a fundamental importance for development of the dominial jurisdiction of the abbot of Koprzywnica. A kind of exception in the organization of the dominial jurisdiction was the self-governmental structure in the town of Koprzywnica located under German Law (Magdeburg Law) under the privilege of the Duke Bolesław V the Chaste in 1267. However, the abbot did not like the independent judicial position of the head of the commune in Koprzywnica and village representatives in the monastery villages. The head of the commune and village representatives were often confidants for inhabitants' matters, from where they came from rather than interests of the abbot or the monastery. These circumstances were, among others, the reason that at the turn of the 14th and the 15th centuries the monastery authorities brought to annihilation of self-governmental jurisdiction in their demesne and introduced judges-clerks completely controlled by them. It was the institution of a judicial head of a commune. The abbot's subjects were not pleased with such a solution. They complained about the judicial activity of the abbot and his clerks even to the king himself. Most often ineffectively. In principle, this state of affairs lasted until the judicial reforms at the turn of the 18th and 19th centuries. At that time the Austrian state authorities and the authorities of the Duchy of Warsaw, following the movement of the Enlightenment, allowed to replace the dominial jurisdiction of the abbot and his clerks with the independent state courts (and judges). Yet, the transformation process of this dominial jurisdiction into the common one was not completed because the monastery in Koprzywnica was dissolved by the Russian authorities in 1819.

---

* Niniejszy tekst pozostaje w łączności tematycznej z moimi wcześniejszymi publikacjami: artykułem „Z dziejów sądownictwa opata koprzywnickiego od XIV do XVI wieku” (Kraków 2004) oraz niepublikowaną drukiem pracą doktorską *Sądownictwo w dobrach klasztoru koprzywnickiego do końca XVI wieku* (Kraków 1999), zawiera jednak nowe wątki.

Keywords: the Cistercian Monastery in Koprzywnica, the abbot's dominial jurisdiction, privileges and immunities under the municipal charter, judicial immunities, the municipal charter of Koprzywnica under German Law (Magdeburg Law)

Słowa kluczowe: klasztor cystersów w Koprzywnicy, sądownictwo dominialne opata, przywileje i immunitety lokacyjne, immunitety sądowe

1. Wstęp

Za fundatora filiacyjnego klasztoru cysterskiego w podsandomierskiej Koprzywnicy uważa się księcia Kazimierza II Sprawiedliwego¹. Pierwszym donatorem i organizatorem całego przedsięwzięcia w sensie prawnym i gospodarczym (faktycznym) był zaufany księcia – rycerz, komes wiślicki i zawichojski o imieniu Mikołaj, wywodzący się z rodziny Bogoriów, dziedzic z podsandomierskiej Bogorii (Skotnickiej). Dotychczas w literaturze przedmiotu przyjęło się, że pierwsza 24-osobowa grupa mnichów na czele z opatem Teodorykiem z burgundzkiego klasztoru w Morimond (Francja) przybyła do Koprzywnicy w 1185 r. Chociaż dzisiaj w nauce datę początkową organizacji całego tego przedsięwzięcia przesuwają się co najmniej o rok lub dwa wcześniej. Koprzywnicka fundacja klasztoru cysterskiego była czwartą (i zarazem ostatnią) wśród małopolskich filiacji tej konfesji po jędrzejowskiej (1149–1153), sulejowskiej (1176) i wąchockiej (1179). Siedzibą władz klasztornych (opata i konwentu), aż do jego kasaty w 1819 r., było miasto Koprzywnica. Tutaj wybudowano okazały kościół (w stylu romańskim) pw. św. Floriana i inne zabudowania klasztorne. Cystersi dla swojej misji od samego początku mieli tu solidne wsparcie nie tylko monarchów, rycerstwa (później szlachty), mieszczan koprzywnickich i mieszkańców okolicznych osad, ale przede wszystkim władz duchowieństwa diecezjalnego. Należy wspomnieć, że budynek kościoła zakonnego konsekrował sam biskup krakowski Pełka (Fulko) w 1207 r., na krótko przed swoją śmiercią.

Próba omówienia dziejów sądownictwa dominialnego opata cysterskiego klasztoru w Koprzywnicy od czasów fundacji miejscowego klasztoru w 1185 r. aż do jego kasaty w 1819 r. nie jest sprawą prostą. Nie chodzi tu tylko o dłuższy okres (634 lata) – obfitujący w ewolucyjne zmiany prawne, ekonomiczne i polityczne lub systemowe – ale wiele innych czynników, zarówno zależnych, jak i niezależnych od władz klasztornych. Do pierwszych można zaliczyć między innymi: niejednokrotnie skomplikowane w sensie prawnym dzieje rozproszonych dóbr klasztornych, udane lub mniej udane procesy kolonizacyjne i lokacyjne, rozmaite spory sądowe z sąsiadami bliższymi i dalszymi, różne wizje zarządu dobrami, wewnątrzklasztorne waśnie narodowościowe (polsko-niemieckie) i personalne. Do czynników drugich można zaliczyć: wojny, tumulty, epidemie, klęski żywiołowe, kryzysy gospodarcze i, przede wszystkim, konkurencję wobec opackiego innych sądów dominialnych, szlacheckich, monarszych czy kościelnych. Nie ułatwia zadania badawczego także mocno rozproszony i poważnie zdekompletowany materiał źródłowy².

¹ Dobosz, *Działalność fundacyjna*.

² Na razie poza badaniami pozostawiłem dzieje sądownictwa niedominialnego, obcego (zewnętrznego) w sprawach dotyczących dóbr i spraw klasztoru koprzywnickiego. Jest to tematyka także bardzo obszerna i jak dotąd – nie opracowana w literaturze przedmiotu.

2. Historia uposażenia klasztornego

Żeby rozstrząsać sprawy związane z dawnym, dominialnym (kościelnym, klasztorным) wymiarem sprawiedliwości, jego organizacją i funkcjonowaniem, konieczne jest choćby w zarysie przybliżenie stanu uposażenia majątkowego klasztoru koprzywnickiego. Okazuje się, że historią uposażenia klasztoru koprzywnickiego zajmowało się zaledwie kilku badaczy. Są to jednak opracowania wybiórcze lub częściowe. Spośród opracowań historycznych w pierwszej kolejności na uwagę zasługuje praca doktorska Zofii Kozłowskiej-Budkowej z 1923 r. *Dzieje opactwa cysterskiego w Koprzywnicy do końca XIV wieku*³, a także znacznie mniej szczegółowe opracowanie Krzysztofa Myślińskiego pt. „Z dziejów rozwoju wsi lubelskiej w XIV i XV wieku” poświęcone dobrom lubelskim koprzywnickiego opactwa⁴. Pewien wycinkowy stopień rozważań historycznych i historycznoprawnych znajdziemy u innych badaczy zajmujących się historią stanu uposażenia cystersów koprzywnickich, w tym u Henryka Rucińskiego (historyka)⁵ i Zdzisława Zarzyckiego (prawnika)⁶. Pewne fragmentaryczne wiadomości o uposażeniu klasztorным zawarte są w „Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”⁷. Ubolewać zatem należy, że, jak do tej pory, klasztor koprzywnicki nie posiada całościowego opracowania monograficznego obejmującego dzieje dóbr klasztornych z okresu późniejszego niż koniec XIV w. W tabelach 1 i 2 oraz na wykresie 1 przedstawiam przybliżony stan uposażenia majątkowego koprzywnickiego klasztoru cystersów posiadany przezeń w ciągu 634 lat (od 1185 do 1819 r.). Muszę jednak zaznaczyć, że nie są to dane pełne.

Tabela 1. Uposażenie majątkowe klasztoru cystersów w Koprzywnicy w latach 1185–1819

Czas	Liczba miast/ osad targowych	Liczba wsi
1185 (fundacja)	2 osady targowe (Koprzywnica i Jasło)	10
XIII/XIV w.	2 osady targowe (Koprzywnica i Jasło)	ok. 30
XV/XVI w.	2 miasta (Koprzywnica i Frysztak)	29
1819 (kasata)	1 miasto (Koprzywnica)	35
Łącznie w latach 1185–1819	3 miasta (Koprzywnica, Jasło, Frysztak)	ok. 60

Źródło: opracowanie własne autora na podstawie źródeł wykorzystanych w artykule.

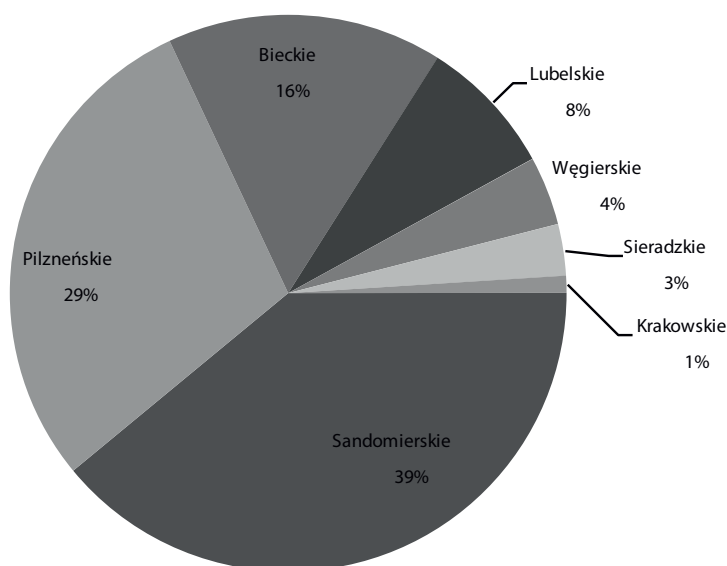
³ Na podstawie pracy doktorskiej Z. Kozłowska-Budkowa opublikowała (wspólnie z S. Szczurem) obszerny artykuł pt. „Dzieje opactwa”, 76.

⁴ Myśliński, „Z dziejów rozwoju”, 43–56.

⁵ Ruciński różnym instytucjom miejskim i religijnym w Koprzywnicy poświęcił kilka opracowań, m.in. rozprawę doktorską pt. *Struktura miasteczka*; a także artykuły: „Z przeszłości Koprzywnicy”, 30–4; „Bractwo literackie”, 263–83; „Struktura miasteczka”, 52–63; „Cechy rzemieślnicze”, 101–32; „Ustrój cechów”; „Początki Koprzywnicy”, 115–41; „Prepozytura i kolegium”; „Bractwa kościelne”, 23–58.

⁶ Zarzycki, *Sądownictwo w dobrach*, 31–85, zob. przyp. 1.

⁷ Wydany pod redakcją Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego i Władysława Walewskiego.

Wykres 1. Uposażenie majątkowe koprzywnickiego klasztoru cystersów w latach 1185–1819

Źródło: opracowanie własne autora na podstawie źródeł wykorzystanych w artykule.

Do majątkowego uposażenia cystersów koprzywnickich w ciągu prawie sześciu i pół wieku zaliczyć należy następujące składowe:

- 1) własność i podobne do własności formy prawnego władania łącznie trzema miastami i około 60 wioskami lub ich częściami (*sortes*), przez które należałoby rozumieć także: wójtostwa, sołectwa, folwarki, karczmy, młyny itd.;
- 2) prawa i roszczenia wynikające z dziesięcin, zastawów, hipotek, dzierżaw i różnych odmian emfiteuzy, wyderkałów itd.;
- 3) inne tytuły prawnego władania i posiadania (w tym bezumownego).

Na potrzeby tego artykułu rozproszone dobra posiadane przez klasztor koprzywnicki przez ponad sześć stuleci umiejscowiłem w poszczególnych powiatach sądowych ziemskich (sandomierskim, pilzneńskim, bieckim, lubelskim, sieradzkim i krakowskim itd.) zgodnie z utrwalonym już szesnastowiecznym podziałem administracyjnym Polski⁸. Z wykresu 1 wynika, że mnisi koprzywnicy około 39% stanu prawnego władania mieli skoncentrowane najbliżej swojej siedziby – w Sandomierskim, a dalsze 45% w ziemiach bieckiej i pilzneńskiej. Bardziej szczegółowe dane przedstawiam w tabeli 2.

⁸ Arnold, „Podział administracyjny”, 56–63.

Tabela 2. Uszczegółowiony stan majątkowego uposażenia klasztoru cystersów w Koprzywnicy w latach 1185–1819*

Sandomierskie	Pilzneńskie	Bieckie
<ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Koprzywnica – miasto (1185–1819)</u> 2. <u>Beszyce [Górze i Dolne] (1185–1819)</u> 3. Błonie (1248/50–1819) 4. Ciszyc (poł. XIII w.–1819) 5. Dacharzów, k. Jankowic (opatowskie) 1259/1277–1819 6. Dobrucice k. Malic (przed 1262–1819) 7. Gnieszowice (poł. XIII w.–1819) 8. Gołębiów (1462–1819) 9. Jachimowice (1407–1450) 10. Karwów k. Włostowa (1207–1819) 11. Krobielice k. Goźlic (ok. 1386–1819) 12. <u>Krzcin (1185–1819)</u> 13. Łukowicz – Radowąż (ok. 1250–1819) 14. Nagnajów (od XIII do XVI w.) 15. Niewitowice (Wniewitowice) nad Opatówką (od 1259/1277–do poł. XV w.) 16. Nikisiałka Duża k. Włostowa (1207–1819) 17. Nikisiałka Mała k. Włostowa (1207–1819) 18. Ocice k. Tarnobrzega (1277–poł. XV w.) 19. Opatkowice (vel Nieciecza k. Sandomierza) 1259/1277–1433 20. <u>Pielaszów k. Sandomierza (1185–1819)</u> 21. Podleszany k. Mielca (1400–1496/7) 22. Siedlce (Sandomierz–Tarnobrzeg) 1259/1277–? 23. Siedleszczany k. Nagnajowa (1376–II poł. XV w.) 24. Sośniczany (1277–1819) 25. Strączków k. Chobrze (przed 1279–XVIII w.) 26. Szewce k. Sandomierza (poł. XIII w.–1781) 27. <u>Świeżyce (1185–1819)</u> 28. Trzykossy (od poł. XIV w.–1418) 29. <u>Zdanów k. Goźlic (1185–1781)</u> 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Frysztak – miasto (1374–1527) 2. Brzozówka (przed 1382–1382) 3. <u>Dobrzechów (1185–1819?)</u> 4. Glinik [Dolny] (1374–1527) 5. Golcówka [Golcowa Wola] (przed 1420–1819?) 6. Grodzisko (po 1360/1413–1819) 7. Kalemby (1423–1819?) 8. Kobyle (1374–1527) 9. Kozłówek [Kozłów] (1417/23/1527–1819?) 10. <u>Lubla (1185–1819)</u> 11. <u>Lubzina (Wola) 1185–1382)</u> 12. Markuszowa (1417–XVII w.) 13. Okonin (Okunin) k. Ropczyc (1415/1419–XVII w.) 14. Oparówka (Oparówki) (1522/27–1819) 15. Połomia (1425/9–1819?) 16. Pstrągówka (1410–poł. XV w.) 17. Sośnice (ok. 1360–ok. 1460) 18. Stępina (1416–po 1474) 19. Stodolina (po 1400–1819?) 20. Wysoka (przed 1360–1819?) 21. Zawadka (Zawada) (1456/1462–1819?) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Jasło – osada targowa (1185–1368)</u> 2. Bóbrka (1420/23–1819) 3. Kopytowa (1388–1819) 4. Łajsce (1388–1819) 5. Lubno (1388–1819) 6. Machnowka (1388–1819) 7. Niżna Łąka (przed 1360–1819) 8. Stanowiska (1388–1819) 9. <u>Wietrzno (1185–1819)</u> 10. Zboiska (poł. XIV w.–1819) 11. Zielonczyzna Wola (1456–ok. 1536) 12. Zręcin (przed 1284/1388–1819)
		<p>Lubelskie (nad rzeką Bystrzycą):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bystrzyca (I poł. XIII w.–koniec XVI w.) 2. Niwki [Nywk] (XV w.) 3. Rczyszyn (Reiszyn) (1388/1444–kon. XV w.) 4. Rudnik (kon. XIV w./1444–pocz. XVI w.) 5. Sulów [Sulów] (I poł. XIII w.–kon. XVI w.) 6. Zakrzów (Zakrzówek) (przed 1360/1424–1819?)
		<p>Sieradzkie (nad rzeką Pilicą):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Pukarzew vel Pukarzew (I poł. XIII w.–1368) 2. Wszeborzyce vel Soborzyce (I poł. XIII w.–1250)
		<p>Węgierskie (nad rzeką Toplą):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bardyjow (ok. 1247–II poł. XIII w.) 2. Dolnafew (ok. 1247–II poł. XIII w.) 3. Zakchu (ok. 1247–II poł. XIII w.)
		<p>Krakowskie: <u>1. Łęg (1185–1386)</u></p>

Objaśnienia: *– 12 miejscowości klasztornych nabytych przy okazji fundacji koprzywnickiego opactwa pochodzące z pierwotnego uposażenia (darowizny) comesa Mikołaja z Bogorii w 1185 r. wyróżniono podkreśleniami.

Źródło: opracowanie własne autora na podstawie źródeł wykorzystanych w artykule.

3. Źródła prawa do poznania organizacji i funkcjonowania dominialnego wymiaru sprawiedliwości w dobrach koprzywnickiego klasztoru

Podstawą prawną funkcjonowania klasztornego sądownictwa dominialnego były dokumenty publiczne oraz prywatne, w obrębie których mamy dużą różnorodność co do ich treści, zakresu terytorialnego i czasowego ich obowiązywania oraz okoliczności i powodów ich wydania, a także zróżnicowanej formy ich opublikowania (zob. rys. 2). Podstawowym, wydanym w formie drukowanej, materiałem źródłowym służącym do omówienia powyższego zagadnienia obejmującego okres od chwili fundacji klasztoru w 1185 r. aż do połowy XV w. pozostaje materiał dyplomatyczny, w tym: Kodeks Dyplomatyczny Małopolski (dalej: KDM)⁹ i Liber Beneficiorum Jana Długosza (dalej: LB)¹⁰. Znajdziemy tam przywileje i inne dokumenty monarszego nadania oraz zgody na lokację. Poważnym uzupełnieniem tego materiału pozostają dokumenty prywatne wydawane przez władze klasztorne (opata): głównie umowy zamiany, kupna lub sprzedaży dóbr klasztornych, całości lub części wsi i sołectw, oraz dokumenty lokacyjne sołectw i wójtostwa frysztackiego z 1375 r. Większość z zachowanych dokumentów została zebrana i opublikowana przez Stanisława Kurasia w Zbiorze Dokumentów Małopolskich (dalej: ZDM)¹¹. Dokumenty te pozwalają uchwycić rozwój stanu uposażenia i zarazem organizacji klasztornego sądownictwa dominialnego do lat osiemdziesiątych XV w., ale tylko w zarysie. Pewne fragmentaryczne dzieje uposażenia dominialnego w XVI w. poznajemy na podstawie *Źródeł Dziejowych* Adolfa Pawińskiego¹², a także zapisów Metryki Koronnej zamieszczonej w *Matricularum* opracowanym przez zespół Teodora Wierzbowskiego¹³. Wśród źródeł niedrukowanych, które pozwalają śledzić rozwój klasztornych instytucji sądowych szczególnie w XV i XVI w., znajduje się jeden z zachowanych odpisów kopiarza koprzywnickiego¹⁴.

Podstawowe informacje do omówienia problematyki rozwoju immunitetów i sądownictwa dominialnego oraz zakresu działania sądownictwa monarszego w okresie przedlokacyjnym dla dóbr opata koprzywnickiego zostały zatem zawarte wyłącznie w źródłach dyplomatycznych¹⁵. Część z zachowanych dokumentów monarszych, w tym przywileje immunitetowe księcia Bolesława Wstydlwego z 1262 r. dla koprzywnickiej

⁹ KDM, t. 1–4.

¹⁰ LB, t. 1–4. Cura A.

¹¹ ZDM, t. 1–8.

¹² Pawiński, *Polska XVI wieku*.

¹³ *Matricularum Regni*, t. 1–5.

¹⁴ Kopiarz koprzywnicki, pt. *Iura et documenta*, 1–213 przechowywany jest w Archiwum m. Krakowa (Archiwum Narodowe w Krakowie, ul. Sienna 16), pod sygn. It 228. Jest to jeden z najobszerniejszych kopiarzy koprzywnickich zachowanych do dzisiaj. Został on spisany w 1675 r. i powtórnie przepisany w 1761 r. przez F. Potkańskiego. W tym kopiarzu znajdują się przywileje i dokumenty monarsze wystawiane dla klasztoru koprzywnickiego, począwszy od 1262 r. aż do czasów Jana Kazimierza (1655). Pozostaje on w dużej mierze podstawowym źródłem badawczym do określonego tematu.

¹⁵ Wdowiszewski, „Ród Bogoriów”, 82.

i jasielskiej osady targowej¹⁶ oraz Leszka Czarnego z 1284 r. dla pozostałych włości klasztornych zebrał i opublikował Franciszek Piekosiński¹⁷. Ubolewać należy nad tym, że nie dochowały się do naszych czasów żadne dokumenty źródłowe dotyczące samego miasta Koprzywnicy (poza przywilejem lokacyjnym z 1267 r.) pochodzące z drugiej połowy XIII w. i początku XIV w. Okoliczność ta usprawiedliwia istniejącą lukę badawczą nad kształtowaniem się zrębów samorządowego ustroju miejskiego w Koprzywnicy i relacji z miejscowym opactwem.

Z kolei źródła dla okresu kolonizacyjnego na prawie niemieckim i poimmunitetowego można podzielić ze względu na kryterium wystawcy na dwie kategorie, a mianowicie na: publiczne i prywatne. Z dokumentów publicznych wydanych przez monarchów najważniejsze to: zezwolenia na lokację na prawie magdeburskim miasta Koprzywnicy z 1267 r.¹⁸ (księcia Bolesława Wstydlwego) i Jasła z 1366 r. (króla Kazimierza Wielkiego), a także przywilej Władysława Łokietka z 1308 r. na lokację na prawie niemieckim wszystkich wsi w tym czasie przez klasztor koprzywnicki posiadanych. Zresztą ten ostatni dokument miał szerszy zasięg terytorialnego obowiązywania, bo dotyczył łącznie aż czterech klasztorów cysterskich z Małopolski – oprócz Koprzywnicy także Jędrzejowa, Wąchocka i Szczyrzyca.

Dość przydatny do badania omawianego problemu jest indywidualny przywilej sądowo-ekonomiczny wystawiony przez króla Władysława Łokietka w 1325 r.¹⁹ dla klasztornej wsi Beszyce położonej w Sandomierskiem; w dokumencie tym znajdujemy wzmiankę o sądownictwie dominialnym opata nad mieszkańcami tej miejscowości. Bogatszy w treści jurydyczne jest przywilej króla Kazimierza Wielkiego z 1360 r., w którym zezwolono opatowi koprzywnickiemu na lokację wszystkich miast i wsi na prawie niemieckim przez klasztor koprzywnicki wówczas posiadanych²⁰. Kazimierz Wielki nie tylko potwierdził wcześniejsze przywileje sądowo-ekonomiczne wystawione przez Bolesława Wstydlwego dla koprzywnickiego klasztoru z lat 1262 i 1277, ale znacznie je rozszerzył w duchu samorządnościowym²¹. Dokument monarszego zezwolenia na lokację Jasła na prawie magdeburskim z 1366 r. niestety nie dochował się do naszych czasów w oryginale i jego treść znamy jedynie ze streszczenia²².

Pewną wartość poznawczą mają tak zwane transumpty quasi-dokumentów lokacyjnych dla koprzywnickiego opactwa wystawione przez królów: Kazimierza Jagiel-

---

¹⁶ KDM I nr 60. Oryginały tych dokumentów znajdują się w Archiwum m. Krakowa, nr 850 dla Koprzywnicy i nr 851 dla Jasła, a fotokopie w zbiorach Zakładu Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki UJ, ul. Studencka 3 (sygn. nr 586 II dla Koprzywnicy i nr 587 IV dla Jasła). Przywilej ten jest dość bogaty w treści dotyczące stosunków ekonomicznych, społecznych i sądowych; był wielokrotnie zatwierdzany przez kolejnych władców polskich.

¹⁷ Pierwszy z dokumentów nosi datę 22 stycznia 1284 r. i opublikowany został w KDM II nr 497, drugi zaś z dnia 11 lutego 1284 r. w KDM I nr 103.

¹⁸ W dokumencie lokacyjnym z 1267 r. w zasadzie pominięto sprawy gospodarcze, a skoncentrowano się na ustrojowoprawnych.

¹⁹ KDM IV nr 1232.

²⁰ Kaczmarczyk, *Immunitet sądowy w dobrach*, 143.

²¹ KDM I nr 258. Dokument opublikowany z księgi oblat nr 140, 1183, przechowywanej w Archiwum Akt Ziemskich i Grodzkich w Krakowie (w Zamku na Wawelu) pod nrem 60.

²² ZDM I nr 116. Zob. też: Wyrozumski, *Początki miast*, 74–5.

łończyka w 1456 r.²³, Zygmunta I Starego w 1518 r.²⁴, Stefana Batorego w 1577 r.²⁵, Zygmunta III Wazę w 1602 r.²⁶, Władysława IV w 1638 r.²⁷ i Jana Kazimierza w 1655 r.²⁸. W tych dokumentach jedynie ogólnikowo wzmiankowano, że ustrój Koprzywnicy jest oparty na prawie niemieckim, nie dodając w zasadzie niczego nowego²⁹.

Od przywilejów lokacyjnych należy odróżnić dokumenty królewskie wystawiane z okazji nadań (darowizn) dóbr ziemskich dokonywanych na rzecz klasztoru koprzywnickiego. Oczywiście w tego typu dokumentach pierwszoplanową treścią są cywilne umowy darowizny wsi lub raczej ich części na rzecz klasztoru. Dla poruszanej w tym artykule problematyki fundamentalne znaczenie mają zaś treści klauzul, które uwalniały mieszkańców darowanych włości od sądownictwa prawa polskiego (monarszego) i poddawały ich dominialnemu opata koprzywnickiego klasztoru. Dokumenty te zezwalały władzom klasztornym na organizację na tym terytorium własnego sądownictwa dominialnego – co było naturalnym następstwem obowiązywania monarszych przywilejów lokacyjnych na prawie niemieckim (magdeburskim). Takie dokumenty wystawiał głównie król Władysław Jagiełło, kiedy na przykład darował części wsi Krzcin opactwu koprzywnickiemu w latach 1399 i 1406³⁰.

Osobną kategorią dokumentów umożliwiających poznanie funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości w dobrach klasztornych doby poimmunitetowej są tak zwane umowy albo kontrakty lokacyjne. Były one wystawiane przez władze klasztorne, to jest przez opata i konwent klasztorny i dotyczyły stosunków cywilno-administracyjnych między tymi władzami klasztornymi z jednej strony, a zasadźcą wsi lub też nowym sołtysem jako nabywcą sołectwa. Pewnego rodzaju odmianą tego typu dokumentów wystawianych także przez władze klasztorne były zezwolenia na powtórna lokację wsi zawierane między tymi władzami a nowym zasadźcą lub sołtysem. Do grupy dokumentów prywatnych zaliczamy również dokumenty sprzedaży sołectw w XIV i XV w., głównie szlacheckim nabywcom³¹.

Według krakowskiego mediewisty Ludwika Łysiaka, od typowych dokumentów lokacyjnych należy również odróżnić tak zwane dokumenty na sołectwo. Potrzeba taka pojawiła się wówczas, gdy akt lokacyjny powołujący do życia sołectwo już funkcjonował w obrocie prawnym, ale był niekompletny albo były wątpliwości co do jego treści lub autentyczności. Wówczas wydanie dokumentu na sołectwo było niezbędne, by móc określić zakres praw i obowiązków sołtysa, często nowo osadzonego, w tym także jego sołtysich uprawnień sądowych³². Treści niektórych dokumentów z pierwszej kategorii zostały odnotowane w odpisie kodeksu koprzywnickiego sporządzonego przez

²³ Kopiarz Koprzywnicki (Kop. Koprz.), 68–83.

²⁴ Kop. Koprz., 83–103.

²⁵ Kop. Koprz., 103–30.

²⁶ Kop. Koprz., 155–67.

²⁷ Kop. Koprz., 167–79.

²⁸ Kop. Koprz., 179–93.

²⁹ Kop. Koprz., 68–179.

³⁰ KDM IV nr 1159 z 1399 r. i KDM IV nr 1096 z 1406 r.

³¹ Łysiak, „Małopolskie dokumenty”, 58.

³² Rozróżnienia tego dokonał m.in. Łysiak, *ibidem*, 54.

Antoniego Prochaskę w Petersburgu³³, które następnie zostały opublikowane przez F. Piekosińskiego w KDM. Pozostałe dokumenty prywatne opata zostały opublikowane przez Stanisława Kurasia i Irenę Sułkowską-Kurasiową w *Zbiorze Dokumentów Małopolskich*³⁴. Poruszając się w obrębie zakreślonej tematyki, można przywołać kilka przykładów takich dokumentów wystawionych dla dóbr klasztoru koprzywnickiego. Z dóbr pilźnieńskich na uwagę zasługuje dokument lokacyjny dla wójta miasta Frysztak z 1375 r.³⁵ oraz dla dwóch pobliskich wsi klasztornych – Glinika i Kobylego. Kolejny dokument lokacyjny klasztor wystawił: dla wsi Połomia³⁶ (datowany na lata 1425/29) oraz – w 1421 r. – dla wsi Okonin (Okunin)³⁷. Z kolei dla dóbr bieckich klasztoru koprzywnickiego na uwzględnienie zasługują dokumenty: lokacyjny z 1378 r. – dla sołtysa z Wietrznej Woli³⁸, opacki dokument sprzedaży sołectwa we wsi Wietrzno z 1400 r.³⁹, opacki dokument z 1421 r. sprzedaży sołectw od nieposłusznych sołtysów z trzech wsi klasztornych, to jest Kopytowej, Stanowisk i Łajsk⁴⁰, oraz dokument sprzedaży sołectwa w Zboiskach z 1439 r.⁴¹ Z kolei dla swoich dóbr lubelskich opat koprzywnicki wystawił dokumenty lokacyjne: w 1421 r. dla wsi Zakrzów⁴², a w 1444 r. z okazji sprzedaży wsi i sołectwa we wsiach Rudnik i Rciszyn⁴³. Dla dóbr sandomierskich opactwa koprzywnickiego zachowało się stosunkowo niewiele tego typu dokumentów. W zasadzie na większą uwagę zasługuje opacki dokument sprzedaży sołectwa we wsi Nagnajów z 1420 r.⁴⁴

Cennym, chociaż bardzo zdekompletowanym, źródłem poznania organizacji i funkcjonowania sądowych instancji odwoławczych od dominialnego sądownictwa klasztorowego, są orzeczenia [królewskich] sądów wyższych prawa niemieckiego. Najbliżej siedziby klasztoru koprzywnickiego taki sąd znajdował się na Zamku Królewskim w Sandomierzu. Źródła te poświadczają występowanie wójtów w Koprzywnicy w ich lokacyjnym znaczeniu od roku 1363 r. aż do 1441 r.⁴⁵ Analiza wspomnianych źródeł z lat 1424 i 1428⁴⁶ może dawać podstawę do przyjęcia tezy, że we wskazanym okresie doszło w Koprzywnicy do wykształcenia się już w pełni samorządowego ustroju miejskiego opartego na niemieckim (magdeburskim) wzorcu lokacyjnym. Chociaż w tym wzorcu filiacyjnym miasto stołeczne Kraków miało być miastem matką dla miasta córki, czyli Koprzywnicy. Podstawowym materiałem do omówienia losów sandomierskiego

³³ Odpis znajduje się w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie (ul. Sławkowska 17) pod nrem 8810 varia 9.

³⁴ ZDM, cz. I–VIII. Wyd. Kuraś i Sułkowska-Kurasiowa.

³⁵ KDM III nr 869. O wójtostwie frysztackim pisał m.in. Kaindl, *Geschichte der Deutschen*, 197.

³⁶ ZDM II nr 412.

³⁷ KDM IV nr 1201.

³⁸ KDM III nr 904.

³⁹ KDM IV nr 1055.

⁴⁰ ZDM II nr 348.

⁴¹ ZDM II nr 533.

⁴² ZDM V nr 1345.

⁴³ ZDM III nr 702.

⁴⁴ ZDM V nr 1325.

⁴⁵ Piotr (1363 r. KDM III nr 764; 1366 r. KDM III nr 792; 1376 r. KDM III nr 883; 1378 r. KDM III nr 904; 1381 r. KDM I nr 356; KDM IV nr 971; KDM IV nr 1194; KDM IV nr 1194; ZDM II nr 364; KDM IV nr 1394); Łysiak (wspólnie z Nehlsen-von Stryk), *Decreta iuris supremi Magdeburgensis castri Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs des deutschen Recht auf der Berg zu Krakau 1456–1481*, XXIX + 598, nr 457.

⁴⁶ ZDM II nr 364, dok. z 1424 r. i KDM IV nr 1256, dok. z 1428 r.

sądu wyższego prawa niemieckiego na miejscowym zamku królewskim pozostaje w zasadzie materiał dyplomatyczny oraz przekaz Stefana Ehrenkreutza o sandomierskich grodzkich księgach sądowych. Były one przechowywane w Warszawie (w AGAD), ale zaginęły w czasie ostatniej wojny w 1944 r. Składały się z dwóch odrębnych całości. Pierwsza ich część obejmowała zapiski sądowe z lat od 1427 do 1444 r., a druga część z lat 1457–1483⁴⁷. Najciekawsze wydają się jednak dla badanego zjawiska orzeczenia tego sądu z 1381 r. i z 1386 r., dzięki którym możemy poznać skład personalny ławy tego sądu⁴⁸. Materiał dyplomatyczny natomiast obejmuje akt króla Kazimierza Wielkiego z 1336 r. zezwalający na założenie sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku w Sandomierzu⁴⁹.

Z kolei o funkcjonowaniu wójta sądowego w Koprzywnicy już po skupieniu wójtostwa koprzywnickiego przez miejscowy klasztor nieco więcej można się dowiedzieć z wyroków sądu wyższego prawa niemieckiego na Zamku Królewskim w Krakowie z 1456 r.⁵⁰ Są tam zawarte również fragmentaryczne informacje o funkcjonowaniu rajców koprzywnickich i ich uprawnień sądowych.

Ciekawym poznawczo, chociaż szczegółowym, materiałem źródłowym są orzeczenia sądu ziemskiego sandomierskiego. Mianowicie interesująca zapiska pochodzi z 1462 r., informuje o istnieniu opackich urzędników sądowych w terenie tak zwanych wójtów sądowych (po wykupieniu sołtysów) w podsandomierskich wsiach klasztornych Ciszycy i Gnieszowicach⁵¹. Nieco więcej informacji w tym zakresie przekazuje nam odpis Kroniki klasztoru koprzywnickiego z połowy XVII w., opartej w zasadzie na piętnastowiecznej *Chronica antiqua*, która jest przechowywana w Bibliotece Seminarium Duchownego w Sandomierzu⁵². Pewne informacje o istnieniu tych opackich urzędników sądowych znajdziemy w odpisie prywatnym Kroniki sporządzonym przez ks. Stanisława Półaskiego, pt. „Monografie wsi i parafii Koprzywnica”⁵³.

Osobną kwestią jest organizacja i funkcjonowanie prywatnych (opackich) sądów wyższych prawa niemieckiego w dobrach klasztoru koprzywnickiego. Podstawowym materiałem źródłowym do omówienia sądu fryszackiego, to znaczy ławniczego, i wyższego prawa niemieckiego dla pilzneńskich dóbr prywatnych koprzywnickiego klasztoru są w zasadzie dokumenty kancelarii królewskich. Są one jednak nazbyt ogólnikowe w treści; pozwalają poznać jedynie to, jak ten sąd miał być urządzony i kiedy powstał. Niestety brakuje jakichkolwiek ksiąg sądowych, orzeczeń czy pouczeń prawnych wydanych przez sąd fryszacki i dla tego sądu przez inne, które pozwoliłyby przedstawić jego funkcjonowanie w praktyce. Pierwsze wzmianki o sądzie wyższym prawa niemieckiego dla dóbr klasztoru koprzywnickiego w powiecie pilźnieńskim i bieckim znajdujemy

⁴⁷ Ehrenkreutz, *Sąd wyższy*, 281–94.

⁴⁸ KDM I nr 356 z 1381 r.; chociaż Ehrenkreutz (*Sąd wyższy*, 293) uważa, że należy przesunąć tą datę na rok 1383. Zob. też: Ruciński, „Początki Koprzywnicy”, 139, przyp. 140. Orzeczenie z 1386 r. zostało opublikowane w KDM IV nr 871.

⁴⁹ KDM I nr 204; zob. Ehrenkreutz, *Sąd wyższy*, 289–90.

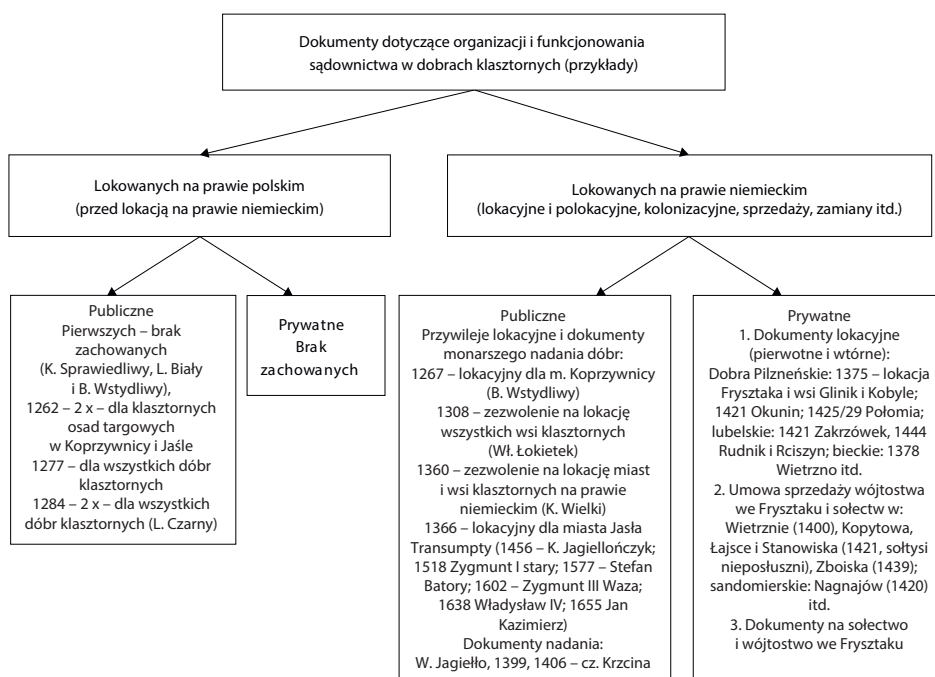
⁵⁰ Łysiak, *Decreta Iuris*, nr 56 i nr 457.

⁵¹ Terr. Sand., t. 3, 268.

⁵² Rkps. pt. *Breve Monasterii Coprivnicensis compendium*, cz. I, nr 17, sygn. G 1135.

⁵³ Manuskrypt znajduje się w Bibliotece Seminarium Duchownego w Sandomierzu, sygn. J. 1131 „a” i „b”.

w tym kopiarzu pod rokiem 1375⁵⁴. Istotne szczegóły o tym sądzie poznajemy na podstawie dokumentu wystawionego przez króla Władysława Jagiełłę w roku 1392, w którym formalnie ten sąd powoływał do życia⁵⁵. Kolejne wzmianki o tym sądzie znajdujemy w kopiarzu koprzywnickim pod rokiem 1400⁵⁶. Pewne fragmentaryczne informacje o funkcjonowaniu tego sądu dostarczają dokumenty sprzedaży przez koprzywnicki klasztor sołectw we wsiach powiatu bieckiego z lat 1421 i 1439; są one zamieszczone w *Zbiorze Dokumentów Małopolskich*⁵⁷.

Rysunek 2. Wybór źródeł będących podstawą organizacji i funkcjonowania sądownictwa dominialnego w dobrach klasztoru koprzywnickiego (1185–1819)

Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie źródeł wykorzystanych w artykule.

Jeżeli chodzi o źródła informujące o urządzeniu opackiego dominialnego wymiaru sprawiedliwości w Jaśle, to pośrednie wzmianki pochodzą z bieckich ksiąg grodzkich i ziemskich po roku 1368, czyli z okresu, kiedy miasto to nie było już własnością klasztorną⁵⁸.

⁵⁴ Nr karty 211, opublikowane w KDM III nr 869.

⁵⁵ Znajduje się on w kop. koprz. pod kartą nr 161 i jest opublikowany w KDM IV nr 1018.

⁵⁶ Nr karty 227, opublikowane w KDM IV nr 1055.

⁵⁷ ZDM II nr 348 i ZDM II nr 533.

⁵⁸ ZDM I nr 116; zob. też: Wyrozumski, *Początki miast*, 74–5.

4. Stan badań nad sądownictwem dominialnym w Polsce przedrozbiorowej

4.1. Sądownictwo dominialne w okresie kolonizacji i lokacji na prawie polskim. Koprzywnica osadą targową na prawie polskim

Problematyka powstawania osad targowych i miejskich na ziemiach polskich w dobie wczesnego średniowiecza fascynowała historyków i prawników mediewistów zarówno polskich, jak i niemieckich prawie od dwóch stuleci. W drugiej połowie XIX w. i jeszcze na początku wieku XX uczeni niemieccy narzucali w nauce światowej poglądy o tak zwanej teorii kolonialnej, według której czynnikiem miastotwórczym na ziemiach polskich w XIII w. było uprzednie pojawienie się na tych terenach kolonistów niemieckich⁵⁹. Czynnikiem przyspieszającym przekazywanie monarszych uprawnień sądowych władzom dominialnym nad osadami targowymi były przywileje i immunitety wydawane przez kolejnych monarchów. W okresie międzywojennym uczeni polscy zaczęli podważać miastotwórczą rolę teorii kolonialnej i genezę miast polskich zaczęto wiązać z rozwojem lokalnych czynników kupieckich i rzemieślniczych⁶⁰. Przywileje lokacyjne księcia Bolesława Wstydlwego dla klasztornych osad targowych w Koprzywnicy (1262–1267) i Jaśle (1262) są wybitnym przykładem tego procesu. Według Karola Małczyńskiego⁶¹ i Romana Grodeckiego⁶² osady targowe miały charakter osad typu miejskiego i były poprzednikami późniejszych miast samorządowych lokowanych na prawie niemieckim (magdeburskim). Jurysdykcją sędziego klasztornego w dobrach koprzywnickich wobec *hospites*, a także pojęciem *forum liberum*, zajmował się między innymi Zygmunt Wojciechowski⁶³, znany też z krytycznej analizy poglądów K. Małczyńskiego w tym zakresie. W okresie powojennym problematyką miast na prawie polskim zajmowali się kolejno Gerard Labuda⁶⁴, Tadeusz Lalik⁶⁵ oraz Karol Buczek⁶⁶. Ten ostatni w pracy *Targi i miasta na prawie polskim* poddał krytyce wiele poglądów między innymi K. Małczyńskiego i G. Labudy. Proces badawczy nad sądownictwem w dobrach Kościoła, w tym także w opactwie koprzywnickim, dość istotnie przyspieszył Zdzisław Kaczmarczyk⁶⁷, który szczegółowo przedstawił rozwój immunitetów sądowych⁶⁸. Ten sam autor w pracy wydanej w 1945 r. *Kolonizacja niemie-*

⁵⁹ Kaczmarczyk, „Początki miast”, 14–5; Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, 1–511.

⁶⁰ Bujak, „Studia nad osadnictwem”, 225–7; Tymieniecki, „Zagadnienie początków”, 319–45; Tymieniecki, *Procesy twórcze*, 23 i nast.

⁶¹ Małczyński, *Najstarsze targi*, 1–204.

⁶² Grodecki, „Targi w Polsce”; Grodecki, *Początki immunitetu*, 1–96.

⁶³ Wojciechowski, *Najstarsze targi w Polsce*, 349–95; Wojciechowski, *Sądownictwo prawa*, 1–130. Słów krytyki nie oszczędziła również Ziolkowska, „Ze studiów”.

⁶⁴ Labuda, „Miasta na prawie”, 181–96.

⁶⁵ Lalik, „Z zagadnień”, 460–85.

⁶⁶ Buczek, „Problem prawa”, 48 i nast.; Buczek, *Targi i miasta*, 1–140.

⁶⁷ Kaczmarczyk, *Immunitet sądowy w dobrach*.

⁶⁸ *Ibidem*, 1–402.

cka na wschód od Odry⁶⁹ rozprawił się z niemiecką teorią kolonialną⁷⁰. Z kolei spośród naukowców niemieckich, którzy na warsztat swoich badań wzięli immunitety klasztoru koprzywnickiego, na uwagę zasługują między innymi Herbert Ludat⁷¹ oraz Gertrud Schubart-Fikentscher⁷². O przywilejach koprzywnickich z lat 1262, 1277 i 1284 pisał też H. Ruciński⁷³. Z kolei Jackowi S. Matuszewskiemu przywileje koprzywnickie z lat 1262 i 1277 r. posłużyły do omówienia koncepcji tak zwanego opola nowego typu⁷⁴. Niektóre zagadnienia historycznoprawne i kościelnoprawne w nauce polskiej co do Koprzywnicy i dóbr klasztoru cystersów z tego miasta poszerzył w ostatnich latach Z. Zarzycki⁷⁵.

4.2. Kolonizacja i lokacja na prawie niemieckim a sądownictwo dominialne

Jak już wspomniałem, o kolonizacji na prawie niemieckim pisało wielu uczonych polskich i niemieckich w okresie ostatnich blisko dwóch stuleci. Przywilej lokacyjny (na prawie niemieckim, magdeburskim) dla miasta Koprzywnicy z 1267 r. jak dotychczas został szerzej omówiony przez H. Rucińskiego (historyka)⁷⁶ i Z. Zarzyckiego (prawnika)⁷⁷. O początkach procesu lokacyjnego na prawie niemieckim w dobrach klasztoru koprzywnickiego w XIII i XIV w. pisała również Zofia Kozłowska-Budkowa na początku lat dwudziestych XX w.⁷⁸ Ponadto problematyką lokacji miast i przywilejami prawa niemieckiego oraz związaną z tym kolonizacją na prawie niemieckim zajmowali się między innymi Krzysztof Baczkowski⁷⁹, Michał Szczaniecki⁸⁰, Kazimierz Tymieniecki⁸¹, Zdzisław Kaczmarczyk⁸² i Ludwik Łysiak⁸³. Zagadnieniom immunitetów sporo miejsca poświęcili Stanisław Krzyżanowski⁸⁴, Kazimierz Tymieniecki⁸⁵, a także Józef oraz Jacek Matuszewscy⁸⁶. Swoiste kompendium wiadomości na temat treści klauzul immunitetowych prawa niemieckiego z przełomu XIV i XV w. opracował Stanisław Kuraś, odwołując się w wielu miejscach do dokumentów klasztoru koprzywnickiego⁸⁷.

⁶⁹ Kaczmarczyk, *Kolonizacja niemiecka na wschód*, 1–267.

⁷⁰ Kaczmarczyk, „Początki miast”, 9–46.

⁷¹ Ludat, „Zur Evolutionstheorie”.

⁷² Schubart-Fikentscher, „Die Verbreitung”, 222–320.

⁷³ Ruciński, „Początki Koprzywnicy”, 115–141.

⁷⁴ Matuszewski, „Rola polskich mediewistów”, 233–252.

⁷⁵ Zarzycki, *Sądownictwo w dobrach*, 333; Zarzycki, „Zakres immunitetu”, 27–36; Zarzycki, „Targ i osada”, 367–85; Zarzycki, „Z dziejów sądownictwa”, 43–59.

⁷⁶ Ruciński, „Początki Koprzywnicy”, 126 i nast.

⁷⁷ Zarzycki, *Sądownictwo w dobrach*, 186–199.

⁷⁸ Kozłowska-Budkowa, „Dzieje opactwa”, 35.

⁷⁹ Baczkowski, „Zagadnienie kolonizacji”, 115–27.

⁸⁰ Szczaniecki i Kaczmarczyk, „Kolonizacja na prawie niemieckim”, 59–86.

⁸¹ Tymieniecki, „Lenna chłopskie”, 59–120; Tymieniecki, „Napływ Niemców”; Tymieniecki, „Prawo czy gospodarstwo?”, 275–91.

⁸² Kaczmarczyk, *Kolonizacja niemiecka i na prawie*, 218–326.

⁸³ Łysiak, „U podstaw formowania”, 231–51; Łysiak, „Prawo i zwyczaj”, 1–15, Łysiak, „Die Rechtslage”, 1–231.

⁸⁴ Krzyżanowski, „Geneza immunitetu”, 13.

⁸⁵ Tymieniecki, „Prawo niemieckie”, 117–149.

⁸⁶ Matuszewski, „Immunitet kościelny”, 1032; Matuszewski, „Causae haereditariae”, 63–92.

⁸⁷ Kuraś, *Przywileje prawa*, 1–211.

Problematyce kolonizacyjnej i lokacyjnej na terenie Małopolski wiele opracowań poświęcili uczeni niemieccy. Do podjętego przeze mnie obszaru badawczego pewne interesujące ustalenia wnosi dwutomowa praca Raimunda Friedricha Kaindla⁸⁸ z początków XX w. Nieco nowsze poglądy naukowe reprezentuje G. Schubart-Fikentscher⁸⁹. O procesie kolonizacyjnym i lokacyjnym w Małopolsce z uwzględnieniem dóbr klasztornych (koprzywnickiego również) na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. pisał też Walter von Kuhn⁹⁰.

Zagadnieniem ustroju sądów wyższych prawa niemieckiego na terenie Małopolski, do których udawali się zapewne poddani mnichów koprzywnickich, zajmowali się już w XIX w. kolejno Michał Bobrzyński⁹¹ i Franciszek Piekosiński⁹², a później Stanisław Kutrzeba⁹³. Spośród badaczy niemieckich na uwagę zasługują między innymi prace Richarda Roepella⁹⁴ z połowy XIX w. i już wspomniane studium R.F. Kaindla⁹⁵ z początków XX w. Należy jednak zauważyć, że opracowania te wywołały polemikę wśród polskich mediewistów, a jednym z największych ich krytyków był Oswald Balzer⁹⁶. Z kolei o sądzie wyższym prawa niemieckiego na Zamku Królewskim w Sandomierzu pisali M. Bobrzyński, F. Piekosiński, a także S. Ehrenkreutz⁹⁷ oraz Ryszard Szczygieł⁹⁸. O organizacji i funkcjonowaniu ważniejszych sądów wyższych prawa niemieckiego na badanym przeze mnie terenie wszechstronne badania przeprowadził L. Łysiak, opisując sądy wyższe prawa niemieckiego w Bieczu⁹⁹, w Nowym Sączu¹⁰⁰ i w Krakowie¹⁰¹. Na temat funkcjonowania klasztorного sądu wyższego prawa niemieckiego we Frysztaku wypowiedział się Z. Zarzycki¹⁰².

Pomimo licznych już badań i studiów problematyka sądownictwa prawa niemieckiego oraz wyższego prawa niemieckiego nie została, jak dotąd, wyczerpana. Nadzieją nauki polskiej w tym zakresie są historycy prawa młodszego pokolenia. Kilka wartościowych prac dotyczących źródeł i sądownictwa prawa niemieckiego w miastach dawnej Polski w ostatnim czasie przedstawił na przykład krakowski mediewista Maciej

⁸⁸ Kaindl, *Geschichte der Deutschen*, 167.

⁸⁹ Schubart-Fikentscher, „Die Verbreitung”, 1–558.

⁹⁰ Kuhn, „Die Erschliessung”, 401–80; Kuhn, *Die Deutschrechtlichen Stadtgründungen*”, 39–85; Kuhn, „Die Deutschrechtliche Siedlung”, 396–415.

⁹¹ Bobrzyński, „O założeniu”, 1–170.

⁹² Piekosiński, *O sądach*, 26; Piekosiński, *Akta sądu leńskiego*; Piekosiński, *Przywilej króla*, 17.

⁹³ Kutrzeba, „Zasięg orłyowy”, 17 i nast.

⁹⁴ Roepell, „Üeber die Verbreitung”.

⁹⁵ Kaindl, *Geschichte der Deutschen*, 167.

⁹⁶ Balzer, „O Niemcach”, 429–54.

⁹⁷ Bobrzyński, „O założeniu”, 1–170; Piekosiński, *O sądach*, 1–68. Dość wyczerpujący pogląd na okoliczności powstania sądu sandomierskiego wyraził Ehrenkreutz, *Sąd wyższy*, 281–94.

⁹⁸ Szczygieł, „Ustrój i władze”, 41–52.

⁹⁹ Łysiak, „Sąd wyższy prawa niemieckiego w Bieczu”, 1–21.

¹⁰⁰ Łysiak, „Sąd wyższy prawa niemieckiego w grodzie”, 29–46.

¹⁰¹ Łysiak i Nehlsen-von Stryk, *Decreta iuris supremi Magdeburgensis castri Cracoviensis*, XXIX + 598; Łysiak i Nehlsen-von Stryk, *Decreta iuris supremi Magdeburgensis Castri Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs de deutschen Rechts auf der Berg zu Krakau*, Bd. 2: 1481–1511, XIV + 472; Łysiak, „O tak zwanym sądzie”, 111–9; Łysiak, „Ostatnie lata”, 231–247.

¹⁰² Zarzycki, „Sąd wyższy”, 115–36.

Mikuła¹⁰³. Z kolei monografię o zwyczaju i prawie zwyczajowym w praktyce sądów miejskich w dawnej Polsce opracował Grzegorz M. Kowalski¹⁰⁴.

5. Zarys struktur organizacyjnych sądownictwa i jego funkcjonowania w dobrach dominialnych koprzywnickiego klasztoru cystersów

5.1. Kolonizacja i lokacja na prawie polskim a sądownictwo dominialne

Jak już wspomniałem, 10 września 1262 r. w Osieku (starostwo sandomierskie) książę Bolesław Wstydlivy wydał dość obszerny immunitet dla osady targowej w Koprzywnicy (i osobny dla klasztornej osady targowej w Jaśle). Immunitet ten obejmował zwolnienia od monarszych ciężarów ekonomiczno-wojskowych, podatkowych i sądowych. Koprzywnica i Jasło miały się stać osadami o tzw. „wydzielonej gminie i mieście na prawie polskim”, a mieszkańcy tych klasztornych osad targowych nazywani mieli być od tej pory *cives*.

Głównym celem immunitetu było podźwignięcie klasztornej osady ze zniszczeń tatarskich i przyspieszenie rozwoju osady targowej, w tym lokalnego rzemiosła oraz handlu. Na podstawie tego dokumentu opat uzyskał prawo sprowadzania do Koprzywnicy kolonistów wszelkich zawodów i pochodzenia w celu uprawiania rzemiosła; zakazy dotyczyły tylko Żydów.

Immunitet ten dał formalny początek budowaniu samorządowego ustroju miejskiego w Koprzywnicy, którego swoistą kontynuacją był o pięć lat późniejszy, z 1267 r., dokument lokacyjny tego monarchy z 1267 r., który był confirmowany co najmniej sześć razy. Przywilej ten pozwalał opatowi koprzywnickiemu na urządzenie własnego autonomicznego sądownictwa dominialnego na ponad 500 lat. Immunitet sądowy uwalniał wszystkich mieszkańców Koprzywnicy od jurysdykcji monarszej, czyli w praktyce od sądownictwa: wojewody, kasztelana i ich sędziów – sędziego targowego (*iudex forensis*), celnika (*thelonearius*) i mincerza (*monetarius*). Początkowo poddanych klasztornych *de iure claustris* sądził jakiś objazdowy lub stały sędzia grodowy – *iudex de iure claustris*. *Iudex* ten, pomimo że nie był przedstawicielem patrycjatu koprzywnickiego i w samym mieście nocować mu nie było wolno, to wydaje się, że był jakoś zależny od opata. Jakie sprawy sądził? Chyba wszystkie mniejszej wagi *iudicia minora* zagrożone karą trzystu, sześciu i piętnastu grzywien, czyli wszystkie cywilne i handlowe zaistniałe na targu, ale także kryminalne lżejsze, a spośród poważniejszych mężobójstwo i rozlew krwi (zranienie)¹⁰⁵.

¹⁰³ Mikuła, *Prawo miejskie*, 383; Mikuła, „Die Modifizierung”, 329–343; Mikuła, „Edycje źródeł”, 487–508; Mikuła, „Statuty prawa”, 33–63; Mikuła, „Modyfikacje łacińskich tekstów”, 137–52; Mikuła, „Prawodawstwo dla miast”, 133–45; Mikuła, „Typologia aktów”, 41–57.

¹⁰⁴ Kowalski, *Zwyczaj i prawo*, 200.

¹⁰⁵ Bardach uważa, że „szczególną formą sądu kasztelana był sąd targowy sprawowany nad ludnością obecną na targu, zarówno w sprawach prywatnych, jak i karnych, przez specjalnie wyznaczonego sędziego targowego *iudex fori*”. Zob. Bardach, Leśnodorski i Pietrzak, *Historia ustroju*, 76.

Z powyższego przywileju wynika, że jedynie sprawy *iudicia maiora* lub tak zwane *causae reservate*, to jest sprawy o własność ziemską i jej posiadanie, a ponadto sprawy naruszeń monopolów księcia lub niewykonania należnych świadczeń związanych z ciężarami prawa książęcego, *crimen lese maiestatis*, zarezerwowane były do jurysdykcji sądów monarszych. Z kolei sprawy Kościoła, a także małżeńskie niemajątkowe (osobowe) poddanych klasztornych, zastrzeżono dla trybunałów kościelnych (np. *causae spirituales* i *causae spiritualibus adnexe*). Monarcha zatrzymał sobie prawo sądenia w instancji odwoławczej i w pierwszej sprawy najpoważniejsze, ale w każdym przypadku miał je wywoływać przed swój sąd tylko za pomocą pozwu pisemnego i opieczętowanego. Miało to zapobiec urzędniczym nadużyciom na tym polu¹⁰⁶.

5.2. Kolonizacja i lokacja na prawie niemieckim a sądownictwo dominialne

Kolejnym zagadnieniem (i etapem rozważań nad zagadnieniem sądownictwa dominialnego) pozostaje zachowanie się jurysdykcji klasztornej w samej Koprzywnicy i innych osadach klasztornych w okresie polokacyjnym w perspektywie bliższej i dalszej. Niewątpliwie przywilej lokacyjny Koprzywnicy wydany w 1267 r. przez księcia Bolesława Wstydlivego dla cystersów z miejscowego klasztoru wpisywał się w politykę kolonizacyjną i lokacyjną tego władcy. Dokument ten był jednym z ponad 20 wystawionych dla miast małopolskich z tego okresu. Nowy ustrój miasta oparto na najdoskonalszym wtedy wzorcu ustrojowym, samorządowym – na ustroju niemieckiego miasta Magdeburg. Stołeczne miasto Kraków miało być pośrednikiem w tym procesie, którego ostatni zachowany dokument lokacyjny był o 10 lat starszy od koprzywnickiego. W następstwie tego zabiegu prawnego i pewnych zdarzeń zaistniałych w Koprzywnicy pojawiły się nowe miejskie władze samorządowe, to jest wójt (*advocatus*) ze swoim majątkiem – wójtostwem, wspierająca go w rządzeniu i sądeniu 7-osobowa ława miejska, składająca się z przedstawicieli miejskiego patrycjatu, i cały nowy ustrój prawnogospodarczy. Doszło też do wytyczenia i urządzenia na nowo rynku koprzywnickiego w sensie prawnym i urbanistycznym, opartego na kształcie prostokąta, co było zjawiskiem charakterystycznym dla tego typu lokacji. Sam przywilej z 1267 r. o sprawach ustrojowo-jurysdykcyjnych nie mówi wiele¹⁰⁷. W każdym razie nie ulega wątpliwości, że decydujący wpływ na pozycję ustrojową władz samorządu miejskiego w Koprzywnicy i jego rzeczywistego funkcjonowania miał opat z miejscowego klasztoru. Wynikało to z tego, że w miastach monarszych wójt swoją władzę jurysdykcyjną otrzymywał bezpośrednio od monarchy, w takich zaś dobrach prywatnych jak koprzywnickie, za pośrednictwem opata i konwentu – jako właścicieli dóbr dominialnych¹⁰⁸. Stąd był on od opata zależny na różnych poziomach: jego sposób wyboru (wójta), charakter wójtostwa (dziedziczne czy wybieralne), wielkość majątku wójtowskiego i skala jego rozdrobnienia, dochody z kar i opłat sądowych, z czynszów, skład ławy miejskiej i sposób wyboru ławników, właściwość podmiotowa i przedmiotowa jego sądu, struktura instancji odwoławczych, źródła prawa i wreszcie praktyka sądownicza (wilkierze i ortyłe), pisarz

¹⁰⁶ Plaza, *Historia prawa*, cz. I, 397–401, 503.

¹⁰⁷ Kaczmarczyk, *Immunitet sądowy i jurysdykcja*, 1–402.

¹⁰⁸ Zarzycki, „Zakres immunitetu”, 27 i nast.

sądowy, księgi sądowe, pouczenia prawne, odwołania od wyroków sądów cechowych, egzekucja wyroków itd.

Wydaje się, że krakowski wzorzec jurysdykcyjny dla wójta i wójtostwa koprzywnickiego oraz miejscowej ławy miejskiej mógł być realizowany przez około sto lat (w XIII w., a może do połowy następnego). Później ustrój administracyjno-sądowy Koprzywnicy zaczął zmierzać ku modelowi mieszanemu (ławniczo-radzieckiemu) co najbardziej odpowiadało interesom pana dominialnego miasta – czyli opata. Takie zmiany w organizacji i wymiarze sądownictwa dominialnego opata koprzywnickiego nie należą w historii prawa sądowego na ziemiach polskich do jakiś nadzwyczajnych. Wydaje się, że były one oryginalne co najwyżej na tle pobliskich miasteczek małopolskich. Tak zmodyfikowane sądownictwo miejskie wkomponowywało się jednak w całą politykę opata i konwentu klasztornego wobec miasta i mieszczan koprzywnickich. Było też owocem procesu dostosowawczego, realizowanego przez władze klasztorne, do panujących w danym czasie okoliczności w zmiennych niejednokrotnie warunkach lokalnych. Wydaje się, że sąd wójta i ławy miejskiej był początkowo podstawowym sądem miejskim w Koprzywnicy obok uprawnień sądowych samego opata. Wójt koprzywnicki początkowo musiał sam sprawować całe sądownictwo niższe i większość wyższego lub wspólnie z 7-osobową ławą miejską. Jedynie w wyjątkowych, ciężkich wypadkach zastrzeżono jurysdykcję dla samego księcia lub jego delegata *ad hoc* wyznaczonego lub trybunałów kościelnych. Ławników zapewne mianował wójt przy niemalym wpływie opata i konwentu oraz patrycjusza miejskich. Na to, kogo opat wskazywał na urząd wójta i ławników koprzywnickich, w praktyce z pewnością miała wpływ pozycja społeczna i ekonomiczna tych osób oraz stosunki osobiste z opatem. Wójt dzielił się z opatem dochodami z opłat i kar sądowych w stosunku od 1/3 do 2/3. Znakomity badacz ustroju miejskiego Koprzywnicy, H. Ruciński, pisze: „jeśli więc w Koprzywnicy w ogóle istniało wójtostwo, mogło ono posiadać wolne łany, młyny, kramy, karczmy itp. oraz dochody w wysokości szóstego grosza od czynszów i jednej trzeciej kar sądowych”¹⁰⁹.

Z ogólnej literatury historycznoprawnej wiadomo, że z czasem wykształciły się różne rodzaje sądów ławniczych w miastach: (1) sąd wielki gajony; (2) normalny sąd ławniczy, który odbywał się zazwyczaj co dwa tygodnie (na tzw. rokach sądowych), pod przewodnictwem wójta albo jego zastępcy i przy udziale sędziego klasztornego; oraz (3) sąd ławniczy nadzwyczajny, zwoływany poza zwykłymi terminami sądowymi, złożony zazwyczaj z sędziego i dwóch ławników. Ten ostatni zwoływany był w trzech wypadkach wymagających szybkiego działania wymiaru sprawiedliwości, a mianowicie dla: (a) osądzenia przestępcy złapanego na gorącym uczynku (sąd gorącego prawa); (b) dla rozsądzenia sprawy, gdy jedną ze stron był obcy poddany (sąd gościnny); oraz (c) dla spraw obywateli miasta, którzy otrzymali wezwanie do służby u monarchy (sąd potrzebny)¹¹⁰.

Środki odwoławcze od ławniczych sądów miejskich w Koprzywnicy były kierowane do położonego około 17 kilometrów dalej sądu wyższego prawa niemieckiego na Zamku Królewskim w Sandomierzu.

¹⁰⁹ Ruciński, „Początki Koprzywnicy”, 134.

¹¹⁰ Płaza, *Historia prawa*, cz. I, 507–8.

Z zachowanych źródeł możemy wnioskować, że kształtowanie się ustroju miejskiego w Koprzywnicy opartego na zwulgaryzowanym prawie niemieckim zakończyło się około 1410 r. Z lat 1424 i 1428 pochodzą informacje o istnieniu w Koprzywnicy już rady miejskiej, wójta z ławą miejską, pisarza miejskiego i *communitas* miejskiej. Opierając się na różnych rozproszonych źródłach historycznych, możemy ustalić nawet imiona wójtów koprzywnickich z lat 1363–1456 i niektórych późniejszych. Od XIV w. wójtowie koprzywniccy zasiadali w sądzie wyższym prawa niemieckiego na Zamku Sandomierskim. Trafiali oni ze swoimi sprawami nawet do dość odległego w sensie geograficznym (ok. 150 km) sądy wyższego prawa niemieckiego na Zamku Krakowskim.

Pozycja wójta koprzywnickiego w społeczności lokalnej w ciągu 100 lat od daty dokumentu lokacyjnego wzrastała. Rozwiązania prawne sprzyjały nie tylko jego bogaceniu się. Z racji tego, że stał na czele samorządu miejskiego, wiedział o najważniejszych sprawach miasta, jego mieszkańcach i osobach, które mogły wchodzić w relacje z mieszczanami koprzywnickimi, a przede wszystkim o stosunkach panujących między miastem i opatem. Wydaje się, że z czasem pozycja wójta była niewygodna zarówno dla opata, jak i dla samych mieszczan¹¹¹. W związku z tym od około drugiej połowy XIV w. zaznaczały się w polityce opata koprzywnickiego klasztoru cystersów tendencje do osłabiania pozycji urzędu wójtowskiego, najpierw przez rozdrobnienie jego majątku (wójtowskiego), a później przez pojawienie się w pewnym sensie konkurencyjnej wobec niego rady miejskiej złożonej z rajców. Były to osoby wywodzące się z elit mieszczańskich Koprzywnicy i mające odpowiednie relacje towarzyskie z opatem.

Wiadomo, że ostatecznie w połowie XV w. opat zlikwidował wójtostwo w jego dotychczasowym kształcie poprzez wykup. Po wykupie wójtostwa dotychczasowy wójt samorządowy stał się tylko wójtem sądowym, funkcjonariuszem miejskim (urzędnikiem sądowym) mianowanym i odwoływanym przez opata; tym samym głos patrycjatu miejskiego w sprawach miejskich też zmalał. Oznaczało to załamanie się w połowie XV w. rozwoju samorządności miejskiej w Koprzywnicy w dotychczasowym, magdeburskim znaczeniu. Zaczął się też stopniowy regres samorządności istniejących miejskich instytucji sądowych. Z czasem wśród wójtów sądowych pojawiali się przedstawiciele lokalnej szlachty, którym nie zawsze było po drodze z szeroko rozumianym lub partykularnie pojmowanym dobrem stanu mieszczańskiego koprzywnickich *civitas*. Dotychczasowe uprawnienia wójta miejskiego przejmowali urzędnicy opata i konkurencyjni wobec nich rajcy zasiadający w radzie miejskiej. Tej ostatniej przewodniczył wybierany spośród nich kadencyjny burmistrz (niem. *Bürgermeister*, łac. *magister consulum*), a później nawet dwóch w odpowiedniej kolejności.

W każdym razie działalność sądowa rady miejskiej i sądu radzieckiego w Koprzywnicy jest poświadczona źródłowo dopiero od pierwszej połowy XV w.¹¹² Burmistrz przewodniczył radzie i reprezentował miasto (1543), ale nie miał prawa samodzielnego decydowania o sprawach miejskich. W niewielkim zakresie należało do niego także sądownictwo. Wydaje się, że większość spraw cywilno-karnych, targowych (gospodarczych) i administracyjnych była rozstrzygana przez radę miejską, która posiadała także uprawnienia w zakresie ustawodawstwa miejskiego, zatwierdzania statutów cechowych – jako głów-

¹¹¹ Ruciński, „Początki Koprzywnicy”, 134 i nast.

¹¹² *Ibidem*.

nych i typowych dla siebie. Według dawnego zwyczaju wybierano jednocześnie burmistrza i rajców, a opatowi z racji elekcji należała się uczta lub jej ekwiwalent pieniężny. Wybory do rady miejskiej odbywały się w dniu św. Jana (24 czerwca) w obecności przedstawicieli władz klasztornych, zwanego starostą opackim, przed którym ustępująca rada rozliczała się z funduszy miejskich. Tryb wyboru rajców też z czasem ulegał zmianom. Początkowo wyboru rajców dokonywała ustępująca rada z udziałem ogółu mieszczan, często na zasadzie kooptacji, a później kandydatów wybierała wyłącznie stara rada, spośród których właściwego wyboru dokonywał sam opat. Wiadomo, że w 1614 r. rada miejska składała się z burmistrza i trzech rajców. Po upływie kadencji rajcy stawali się tak zwanymi rajcami starymi i obok należnych im honorów zajmowali określoną pozycję we władzach miejskich. O wyborze do magistratu decydowały głównie zamożność i pokrewieństwo (nepotyzm) kandydatów oraz rzecz jasna przychylność opata.

Jak już wspominałem, od połowy XVI w. burmistrz koprzywnicki był rzeczywistym przedstawicielem miasta; reprezentował koprzywnicki magistrat nawet w sporach z miejscowym klasztorem. Przykładem takich niesnasek między opatem a władzami miejskim był spór sądowy zakończony w 1543 r. wyrokiem nadwornego sądu komisarzskiego złożonego z dwóch komisarzy królewskich. Wyrok ten uzyskał placet królewski Zygmunta I Starego. Król określił wprost i stanowczo, do kogo mieszczenie koprzywniccy mają się udawać w przyszłości po sprawiedliwość (po wyrok). Stwierdził, że „jurysdykcja do opata i konwentu należą”, a w razie sprzeciwów mieszczan koprzywnickich „zuchwałości i buntów król daje opatowi władzę karania ich według swego uznania”¹¹³. Zatem, w takich to okolicznościach opackie sądownictwo dominialne w Koprzywnicy nad jej mieszkańcami zatriumfowało na okres kolejnych 250 lat, aż do upadku niepoległej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Ten spór świadczy między innymi o tym, że walki społeczne w szesnastowiecznej Koprzywnicy toczyły się co najmniej na dwóch frontach (płaszczyznach), to jest mieszczan koprzywnickich z opatem miejscowego klasztoru oraz zantagonizowanych mieszczan pomiędzy sobą.

W pierwszym przypadku byli to antagoniści opata i jego autorytarno-dominialnego stylu rządzenia. Wobec wzrostu ucisku ze strony klasztoru opozycyjni mieszczenie próbowali uzyskać status miasta królewskiego. Liczyli zapewne na większe poszanowanie ich swobód samorządowych, sprawiedliwsze sądy, w tym na przychylność i obronę przez króla i jego urzędników oraz sędziów. Pretekstem do zdecydowanego działania miejskiej opozycji antyopackiej było ujawnienie się roszczeń klasztoru cystersów do pobliskiego młyna na Koprzywiance. Na czele opozycji, skupiającej mieszczan koprzywnickich, stanął ubogi mieszczanin koprzywnicki Maciej Czuby, który próbował pozwać opata i konwent przed komisarzski sąd królewski. Pomimo skorzystania z porady zastępców procesowych (prawników) i ich odpowiedniego wynagrodzenia sprawa ta okazała się przegrana dla mieszczan. Widocznie racja była po stronie władz miejscowego klasztoru, skoro młyn ostatecznie w ręku klasztoru, a sam adwersarz musiał uciekać z miasta. Przegrany spór sądowy z opatem zakończył jednak wieloletnie walki i starania

---

¹¹³ Przedmiotem sporu przed sądem komisarzkim było: przeznaczenie czynszu od wina i wódki z miasta Koprzywnicy dla klasztoru, przeznaczenia czynszu dla samego opata od elekcji burmistrzów koprzywnickich, pozwolenia na wybudowanie młyna klasztornego na rzece Koprzywiance i wreszcie uwolnienia gruntów opata i klasztoru leżących pomiędzy gruntami mieszczańskimi od wszelkich ciężarów miejskich.

mieszczan o uwolnienie się z dominalnej zależności (także sądowej) spod władzy opata i klasztoru.

Z drugiej strony władze miejscowego klasztorne umiejętnie poróżniły patrycjat miejski w Koprzywnicy do tego stopnia, że antagonizm między faworyzowanymi przez opatów członkami władz miejskich a resztą ludności pospólstwa miejskiego ciągnął się przez kilka pokoleń. Ostatecznie klasztor koprzywnicki w początkach XVIII w. ugruntował swoją władzę i jurysdykcję nad mieszczanami koprzywnickimi, a pojawienie się u steru władzy miejskiej dwóch burmistrzów, jednocześnie pełniących swoje obowiązki, było tylko wymownym tego następstwem. Było to rozwiązanie oryginalne w treści, chociaż spotykane wówczas w tej okolicy (np. od poł. XVII w. w prywatnym mieście Klimontów należącym do magnatów Ossolińskich, gdzie urzędował dodatkowo także wójt sądowy i 5 ławników). Trudno sobie wyobrazić, żeby ta instytucja działała w ten sposób bez wyraźnego placetu władzy opackiej.

Pozostaje zadać pytanie o to, jak wyglądało sądownictwo dominialne w pozostałych dobrach klasztornych. Sądowe przywileje książęce z lat 1277 (Bolesława Wstydlwego) i 1284 (Leszka Czarnego) dotyczące pozostałych dóbr klasztornych są w treści zbliżone do tych dwóch z 1262 r. Na ich podstawie wsie klasztorne zostały wyjęte z dotychczasowej sądowej organizacji opolnej (zdjęto odpowiedzialność solidarną mieszkańców i obowiązek śladu) i opatowi pozwolono na stworzenie nowych opoli sądowych z własnymi sędziami dominialnymi.

Wskazałem powyżej, że w 1308 r. Władysław Łokietek przywilejem lokacyjnym zezwolił mnichom koprzywnickim (i trzech innych klasztorów cysterskich w: Jędrzejowie, Szczyrzycu i Wąchocku) na lokowanie wsi na prawie niemieckim. W 1360 r. jego syn, król Kazimierz Wielki, potwierdził przywileje sądowe opata i rozszerzył na dobra, które wcześniej do klasztoru koprzywnickiego jeszcze nie należały. Wiadomo, że procesy lokacyjne, pozwalające na organizowanie samorządowego wymiaru sprawiedliwości opartego na sądach sołtysich, były rozciągnięte w czasie, zależne od wielu czynników lokalnych i zewnętrznych i nie zawsze kończyły się oczekiwanym sukcesem. Z założenia, przynajmniej początkowego, władzę sądowniczą w imieniu opata i jego urzędników we wsiach klasztornych przejmować mieli sołtysi wraz z 7-osobową ławą rekrutującą się spośród miejscowych mieszkańców. Sądziła większość prostych spraw cywilnych i lżejszych kryminalnych zaistniałych na terenie wsi. Z tego tytułu mieli prawo zatrzymać dla siebie 1/3 kar sądowych, a resztę, czyli 2/3, odprowadzać musieli do opata. Pewnie w praktyce nie obywało się też bez nadużyć i zdrażeń na tym tle. Poważniejsze sprawy zatrzymał dla swojej jurysdykcji opat i jego sędziowie delegowani. Te sprawy opat mógł sądzić w swojej siedzibie poprzez wywołanie lub wysyłając *ad hoc* w teren specjalnego sędziego rugowego lub na sąd wielki gajony, który odbywał się przeważnie w okresie wielkiego postu. Oskarżycielem mógł być każdy mieszkaniec wsi i okolicy. Jednakże wielu sołtysów w dobrach klasztornych buntowało się przeciw decyzji opata i dążyło do zbudowania własnego stanu sołtysiego z autonomicznym wymiarem sprawiedliwości. Był to zresztą wówczas proces ogólniejszy, wykraczający daleko poza dobra klasztoru koprzywnickiego.

Wiadomo, że opat koprzywnicki początkowo (przełom XIV i XV w.) próbował stworzyć własne (prywatne, klasztorne) sądy wyższe prawa niemieckiego do sądenia tych buntowniczych sołtysów (1382 – Frysztak, a kilkadziesiąt lat później w Połomi i lubel-

skiej Bystrzycy)¹¹⁴. Jednakże sołtysi ci unikali jego sądów na różne sposoby, między innymi udawali się po sprawiedliwość do innych – królewskich (np. Biecz, Gródek, Kraków). Ostateczna reakcja opata (XV–XVI w.) była zdecydowana. Sołectwa skupił i zamienił je na folwarki klasztorne (i ich zamki lub klucze – np. lubelska Bystrzyca, Wysoka w pilźnieńskim, Zręcin w bieckim). Część z nich zatrzymał klasztor w swoim władaniu, po czym opat ustanowił w tych dobrach specjalnych wójtów sądowych (np. w dobrach sandomierskich: Gnieszowice, Ciszycza; bieckich i pilźnieńskich) lub sprzedawał albo wydierżawiał: bogatym mieszczanom lub szlachcie (np. w dobrach lubelskich i części pilźnieńsko-bieckich). Na kierunek przekształceń ustrojowo-sądowniczych w dobrach klasztoru koprzywnickiego duży wpływ miały sukcesy lokacyjne wsi (często *in cruda radice* – na tzw. surowym korzeniu) lub lokalne czynniki ekonomiczne, różne w danym miejscu i zmienne w czasie. Ponadto wydaje się, że statut warcki króla Władysława Jagiełły z 1423 r. i jeden z jego przepisów o sołtysie krnąbrnym i nieużytecznym (*De sculteto inutili aut rebeli*) wpisywał się w określoną wyżej politykę własnościową oraz administracyjno-sądową klasztoru cysterskiego w Koprzywnicy panującą w jego dobrach.

Ważnym zagadnieniem pozostaje sądownictwo odwoławcze oraz sądownictwo nad sołtysami i wójtami w dobrach klasztoru koprzywnickiego. Wydaje się, że takim sądem odwoławczym był sąd opacki w Koprzywnicy. O ile w najbliższym sąsiedztwie Koprzywnicy taka organizacja sądownictwa odwoławczego się sprawdzała, o tyle w odleglejszych dobrach (Bieckie, Pilźnieńskie i Lubelskie) już niekoniecznie. Dlatego klasztor w II poł. XIV w. i pierwszej poł. XV w. organizował również „ad hoc” prywatne [klasztorne] sądy wyższe prawa niemieckiego, które najczęściej zbierały się we wsi oskarżonego sołtysa. Rzadko sądownictwo to w terenie wykonywał opat osobiście, raczej miał do pomocy swoich delegowanych urzędników (mnichów), często zwanych – na wzór państwowy [królewski] – starostami klasztornymi. Należy wszak zauważyć, że w praktyce ówczesnej nie wszyscy mieszkańcy dóbr klasztornych przestrzegali właściwości terytorialnej i funkcjonalnej sądów dominialnych opata koprzywnickiego. Dostrzec można zjawisko migracji sądowej po wyroki do innych sądów bliższych i dalszych; królewskich lub prywatnych. Dlatego dość często zdarzało się, że funkcję sądów wyższych dla mieszkańców dóbr klasztoru koprzywnickiego w praktyce pełniły królewskie [państwowe] lub inne prywatne [nieklasztorne] sądy wyższe prawa niemieckiego. Praktykom tym starał się przeciwdziałać opat przez założenie i uzyskanie królewskiego zezwolenia (przywileju) na stały wyższy sąd prawa niemieckiego we Frysztaku¹¹⁵. Mogę zaznaczyć, że pomimo licznych już badań i studiów problematyka sądownictwa wyższego prawa niemieckiego nie została wyczerpana i nadal brakuje pełnych opracowań monograficznych na ten temat.

¹¹⁴ Myśliński, „Z dziejów rozwoju”, 43 i nast.

¹¹⁵ Zarzycki, „Sąd wyższy”, 115 i nast.

Tabela 2. Schemat organizacji wymiaru sprawiedliwości występującego w dobrach koprzywnickiego klasztoru cystersów ok. XIII–XV w.

SĄDOWNICTWO W DOBRACH KOPRZYWNICKIEGO KLASZTORU CYSTERSÓW									
SĄDOWNICTWO MONARSZE (ok. XIII/XIV w.)					SĄDOWNICTWO OPATA I KONWENTU KLASZTORNEGO (ok. XV w.)		SĄDY I TRYBUNAŁY KOŚCIELNE (ok. XV w.)		
Sądy wicowce	(Sąd kasztelańskie Sądy targowy, mincerza itd.)	Sąd wojewodzinski	Sąd starosty grodowego (sąd starościński)	Sąd Wyższy Prawa Niemieckiego na Zamku Królewskim w: Sandomierzu, Krakowie, Bieczu itd.	W pierwszej instancji:	Jako Sąd Odwoławczy od sądów:	Sądy biskupów i oficjałów		
							Arbitrażowe sądy kościelne i klasztorne	Sąd Konwentu Cystersów w Morimond	Trybunały papieskie
					1) Nad zakonnikami 2) Nad służbą klasztorną i szkołą klasztorną (rektorem, mansionarzami) 3) Nad mieszkańcami dóbr wydzielonych do osobistego zarządu opata itd.	1) Wójtowskich w Koprzywnicy i Frysztaku (i radzieckiego w Koprzywnicy) 2) Sądów sołtyśich 3) Sądów wiejskich rugowych 4) Sądów cechowych i brackich w Koprzywnicy 5) Klasztornych Sądów Wyższych Prawa Niemieckiego (stałego we Frysztaku i „ad hoc” w Okuninie, Połomi, Bystrzycy)			

Źródło: opracowanie własne autora.

6. Kary sądowe stosowane w sądach dominialnych opata koprzywnickiego

W stosunku do poddanych klasztornych – podobnie jak w sądach dominialnych innych klasztorów (cysterskich i niecysterskich) – stosowano obok kar świeckich także kary kościelne lub, wybiórczo, jedno albo drugie jednocześnie. Działo się to dlatego, że ówczesne prawo karne i polityka karnistyczna nie znała humanitarnej (i oświeceniowej) zasady prawa karnego: *Nulla poena sine lege* („Nie ma kary bez ustawy”). Do kategorii kar typowo kościelnych należały: pokuta, klątwa lub rzadziej ekskomunika i inne kary kanoniczne¹¹⁶. Miały one charakter stygmatyzujący sprawcę czynu przestępczego. Były też stosowane kary typu wolnościowego: kara pobytu w karcerze klasztornej (którego pozostałości znajdujemy jeszcze w zabudowaniach poklasztornych w Koprzywnicy), ewentualnie miejskim – jeżeli taki w ogóle istniał.

W sądownictwie dominialnym opata koprzywnickiego przeważały jednak kary pieniężne (lub majątkowe) oraz kara chłosty w różnej odmianie. Co do pierwszych, uiszczane były w monecie ewentualnie kruszcu, płodach rolnych, wyrobach rzemieślniczych, często zamieniane były na wyższą pańszczyznę, którą odrabiał sam skazany lub na jego konto członkowie rodziny. Możliwa była także konfiskata majątku, częściowa lub całkowita, orzekana obok kar głównych przy najcięższych przestępstwach (zabójstwie, ciężkim pobiciu, sprawach przeciwko opatowi lub klasztorowi, o czary) lub przy karze wypędzenia ze wsi lub miasta.

W zasadzie każde miasto i miasteczko, lokowane na prawie niemieckim, miało w okolicach ratusza pręgierz (drewniany lub żelazny). Do kar cielesnych, hańbiących należały: chłosta, dyby, gęsior, kuna, liszka itd. Dolegliwość tych kar i publiczny charakter ich wykonywania, często udrażniający i ośmieszający cześć skazanego, miały pełnić funkcję nie tylko odpłaty za wyrządzone zło (krzywdę), lecz także funkcję prewencji indywidualnej (wychowawczą, resocjalizacyjną) oraz prewencji generalnej (odstraszać innych potencjalnych przestępców od popełniania przestępstw w przyszłości)¹¹⁷. Znana była także kara wydalenia z koprzywnickiego cechu lub bractwa, co łączyło się nie tylko z zakazem wykonywania dotychczasowego zawodu przez skazańca, lecz także najczęściej z karą utraty praw miejskich. Był to rodzaj śmierci cywilnej dla skazanego i niedola dla jego bliskich. W stosunku do sprawców przestępstw obyczajowych (np. cudzołóstwa) stosowano czasami karę wypędzenia (tzw. wyświecenia) ze wsi, co skutkowało w praktyce pozbawieniem praw majątkowych skazanego i utratą przez niego praw cywilnych.

Wydaje się, że kara śmierci była jednak orzekana w sądzie wójtowskim w Koprzywnicy; czy jednak była to kara zwykła wykonywana poprzez ścięcie skazańca, czy też przybierała jakąś formę kwalifikowaną – połączoną z dodatkowymi udrażnieniami, przed wykonaniem kary głównej (tzw. męki) lub później (np. rozczłonkowanie ciała, wystawienie ciała na widok publiczny) – tego nie wiemy¹¹⁸. Do naszych czasów zach-

¹¹⁶ Plaza, *Historia prawa*, cz. I, 407–14.

¹¹⁷ Ruciński, „Cechy rzemieślnicze”, 101 i nast.; Ruciński, „Bractwa kościelne”, 23 i nast.

¹¹⁸ Plaza, *Historia prawa*, cz. I, 401–4.

wały się w źródłach kościelnych wzmianki o dwóch głośnych wówczas procesach sądowych z lat 1727–1730, w których sąd wójtowski w Koprzywnicy orzekł karę śmierci wobec podsądnych¹¹⁹. Pierwszy z nich dotyczył dwóch kobiet, poddanych klasztornych z pobliskiej wsi Sośniczany. Były to kobiety zajmujące się zbieraniem ziół leczniczych (zielarki) wywodzące się z niższych warstw społecznych, biedne chłopki, za którymi nie miał się kto ująć i ich bronić. Oskarżenie (skarga prywatna) dotyczyło przestępstwa uprawiania czarów (konszachtów z diabłem) i musiało pochodzić (być zainicjowane) od zacnych sąsiadów lub znajomych opata albo okolicznej szlachty. W procesie tym występował instygator (oskarżyciel), który zebrał dowody, przeprowadził tortury w celu wymuszenia od nich zeznań i przyznania się podsądnych do winy (czyli do konszachtów z diabłem) – w myśl inkwizycyjnej zasady *Confessio est regina probationum* („Przyznanie się jest królową dowodów”). Wiadomo, że w przypadku jednej z tych kobiet wykonano karę śmierci, a wobec drugiej zastosowano inną karę, zastępczą (być może wypędzenie ze wsi i dóbr klasztornych). Zróżnicowanie dolegliwości wymierzonej kary świadczyło o tym, że rola tej drugiej przy tym przestępstwie czarów była drugorzędna, lub też może w trakcie tortur wskazała tę pierwszą jako główną prowodyrkę czynu. Dociec tego dzisiaj nie sposób. Z kolei drugi proces odbył się w 1730 r. i dotyczył „kradzieży zuchwałej wot z ołtarza na osoby z Klimontowa”.

7. Losy dominialnego sądownictwa opackiego w końcu XVIII i początkach XIX w.

Na uwagę zasługuje opinia pewnego mieszczanina o władzy opata koprzywnickiego klasztoru w ogóle i pozycji oraz linii orzecniczej jego dominialnych sądów nad poddanymi klasztornymi wyrażona na łamach warszawskiego Dziennika Handlowego w 1787 r.:

Miasto Koprzywnica dziedziczne XX. Cystersów takie utrzymuje rządzenie. – W tym mieście jest za swoim staraniem już czwarty rok Wójt, Burmistrzowie tylko podlegają odmianie w Urzędach. – Prawda iż wybieranie na Urzędy należy do Pospólstwa, iednak Panowie nasi stanowią tu absolutnie kogo chcą, nie kogo Pospólstwo żąda. Oni nawet sprawy nasze sądzą, i karę stanowią, słowem oni są w tym Mieście Wótami, Burmistrzami; My zaś tylko Tytularnemi. Jest tu u nas wiele innych zdrożności któreby należało poprawić, ale niebezpieczno sprzeciwiać się Panom, bo w ich ręku nasze życie i majątek. Boli nas wprawdzie ta niedola, ale znaiąc, iż jesteśmy w dziedzicznym Mieście, i niby zacnemi niewolnikami, przeto znośniejsza nam ta nędza bardziey nas zastanawia, iż się nie mnieysze absurda w wolnych dzieją Miastach. Znam bliskie Pokrzywnicy miasto, gdzie Prezydent już piąty rok panuie. Wszyscy tam narzekają na iego rządy, a on iednak potrafi być ich Rządcą dopóty, póki zechce, i póki mu kto nie przeszkodzi [...]. Otóż w takim wolnym Mieście Elekcyia iest gorsza od naszej absolutney. [...]¹²⁰.

¹¹⁹ Podaję za Rucińskim („Początki Koprzywnicy”, 138), który powołuje się na brudnopis księgi pogrzebów za lata 1727–1730 przechowywany w archiwum parafialnym w Koprzywnicy.

¹²⁰ Cytat ten przytacza (choć błędnie podaje s. 187) Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo*, 381, za: Dziennik Handlowy lipiec–sierpień 1787 r. [roku drugiego, cz. VII i VIII], 461–63.

Badane tereny klasztorne po upadku I Rzeczypospolitej znalazły się w granicach monarchii habsburskiej, bo tereny bieckie i pilzneńskie klasztoru zostały zajęte już podczas I rozbioru (1772), sandomierskie zaś i lubelskie podczas III rozbioru (1795). Sądownictwo dominialne w następstwie oświeceniowych reform terejańskich i józe-fińskich w tym kraju poważnie ograniczono i poddano częściowej kontroli państwowej. Wprowadzono sądy rugowe, a poważniejsze, cywilne i karne, oddano osobnym trybunałom państwowym¹²¹. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę, że ograniczono w sądownictwie dominialnym stosowanie kar pieniężnych i kary chłosty, odwołania od sądów dominialnych szły do cyrkułu, wymierzoną zaś karę śmierci musiał zatwierdzić sam cesarz. Z czasem pojawiły się sądy specjalnego justycjariusza (cywilne) i sądy policyjne (kryminalne proste), a w Koprzywnicy sędzić miał sąd gromadzki na czele z wójtem. W 1787 r. sprawy ciężkie kryminalne przejęły państwowe Sądy Kryminalne.

W dobie Księstwa Warszawskiego (1807/09–1815) proces przekształcania (i likwidacji) sądownictwa dominialnego opata koprzywnickiego w dobrach sandomierskich i lubelskich oraz odrębnie pilneńsko-bieckich uległ przyśpieszeniu na rzecz sądów państwowych¹²². Ponadto sądownictwo Księstwa doby napoleońskiej ujednolicano strukturalnie w kierunku sądownictwa powszechnego. W każdym powiecie powołano sądy pokoju do spraw drobniejszych, poważniejsze zaś – cywilne – przekazano Trybunałom Cywilnym (w składzie trzech sędziów zawodowych). Z kolei karne cięższe przejęły Sądy karne: powiatowe, a nad nimi kryminalne i warszawski Sąd kasacyjny – jako trzecia instancja. Pojawiła się osobna struktura prokuratury i adwokatury, a także notariat publiczny oraz sądownictwo administracyjne.

W latach 1815–1819 dobra klasztoru koprzywnickiego zostały poddane ogólnym procesom ustrojowo-sądowym zaprowadzanym w dobie konstytucyjnej Królestwa Polskiego. Ostatecznie dzieje wielowiekowych tradycji sądownictwa dominialnego opata koprzywnickiego klasztoru cystersów położyły władze carskiej Rosji, które wspólnie z władzami kościelnymi (diecezjalnymi) w Królestwie Polskim wydały 17 kwietnia 1819 r. dekret kasatoryjny. Zapoczątkował on prawną i rzeczywistą likwidację opactwa koprzywnickiego i jego dominialnego wymiaru sprawiedliwości. Władze państwowe dobra pozakonne (tzw. martwej ręki) upaństwowiły, rozparcelowały i z czasem zbyły. Sam kościół pocysterski i inne zabudowania poklasztorne w Koprzywnicy posłużyły kościelnym władzom diecezjalnym do organizacji od 1821 r. nowej siedziby parafii koprzywnickiej pw. św. Floriana. Zresztą erygowano w tym czasie diecezję sandomierską (30 czerwca 1818 r.). Zarówno kościół pocysterski, jak i pozostałości zabudowy poklasztornej, pomimo że wielokrotnie przebudowywane, są dla współczesnych wizytówką wielowiekowej świetności tego niezwykle udanego przedsięwzięcia fundacyjnego.

¹²¹ Plaza, *Historia prawa*, cz. II, 176.

¹²² Plaza, *Historia prawa*, cz. II, 189 i nast.

8. Zakończenie

Sądownictwo dominialne w dobrach koprzywnickiego klasztoru cystersów od czasów erygowania opactwa w 1185 r. aż do jego kasaty w roku 1819 przebyło długą i skomplikowaną drogę. W ciągu ponad sześciu wieków we władaniu tego klasztoru przez cały czas było miasto Koprzywnica, a chwilowo miasta Jasło i Frysztak oraz prawie 60 wsi lub ich części. Podstawowe znaczenie dla rozwoju sądownictwa dominialnego opata koprzywnickiego miały przywileje i immunitety sądowe wydawane przez panujących kolejno monarchów (w latach 1262, 1277, 1284, 1308, 1360 i później). Pewnym wyłomem w organizacji sądownictwa dominialnego był ustrój samorządowy w mieście Koprzywnica, wprowadzony przywilejem lokacyjnym na prawie niemieckim (mageduburskim) w 1267 r. Niemniej samodzielna pozycja sądowa wójta koprzywnickiego i sołtysów we wsiach klasztornych nie podobała się opatowi. Na przełomie więc XIV i XV w. władze klasztorne w swoich dobrach doprowadziły do unicestwienia sądownictwa władz samorządowych i wprowadziły w to miejsce w pełni kontrolowanych przez siebie sędziów urzędników zwanych wójtami sądowymi, a w mieście Koprzywnica burmistrza z rajcami. Poddani opata z tego obrotu sprawy nie byli zadowoleni. Taka sytuacja trwała w zasadzie do reform sądowych zaborcy austriackiego z przełomu XVIII i XIX w. Wówczas austriackie władze państwowe, kierując się prądami oświeceniowymi, pozwoliły zastąpić sądownictwo dominialne opata i jego urzędników sądami (i sędziami) niezależnymi, państwowymi lub podały sądownictwo dominialne opata powszechnej kontroli państwowej. Proces przekształcania się tego sądownictwa dominialnego w powszechne nie został jednak doprowadzony do końca, bo klasztor koprzywnicki w 1819 r. został zlikwidowany przez rosyjskie władze zaborcze.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Biblioteka Seminarium Duchownego w Sandomierzu

Breve Monasterii Coprivnicensis compendium, Kronika klasztoru koprzywnickiego z połowy XVII w., odpis, cz. I, nr 17, sygn. G 1135.

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie
Kodeks koprzywnicki, odpis, nr 8810 varia 9.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Kopiarz koprzywnicki, pt. „*Jura et documenta pro Monasterio Coprivnicensi*”, k. 1–213, sygn. It 228.

Źródła wydane

- Anonim z Koprzywnicy. „Dziennik Handlowy” [zawierający w sobie wszystkie okoliczności, pisma, uwagi i myśli patriotyczne do handlu ściągające się], Warszawa, lipiec–sierpień 1787 r. [roku drugiego, cz. VII i VIII], 461–463, <https://bcu.lib.uni.lodz.pl/dlibra/show-content/publication/edition/59201?id=59201> (data pobrania: 21.03.2020).
- Kuraś, Stanisław, i Sułkowska-Kurasiowa Irena, wyd. *Zbiór Dokumentów Małopolskich*, t. 1–8, Wrocław [etc.]: Ossolineum, Wydawnictwo PAN, 1962–1975.
- Łysiak, Ludwik i Nehlsen-von Stryk, Karin. *Decreta iuris supremi Magdeburgensis Castri Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs de deutschen Rechts auf der Berg zu Krakau*, Bd. 2: 1481–1511. Frankfurt am Main: V. Klostermann 1997 [*Ius Commune, Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte, Sonderhefte Bd. 104*].
- Łysiak, Ludwik i Nehlsen-von Stryk, Karin. *Decreta iuris supremi Magdeburgensis castri Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs des deutschen Recht auf der Berg zu Krakau 1456–1481*. Frankfurt am Main: V. Klostermann, 1995 [*Ius Commune, Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte, Sonderhefte, Bd. 68*].
- Pawiński, Adolf. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. T. 14 i 15: *Małopolska*. Seria: *Źródła Dziejowe*. Warszawa: Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1886.
- Pułaski, Stanisław. *Monografie wsi i parafii Koprzywnica*. Manuskrypt znajduje się w Bibliotece Seminarium Duchownego w Sandomierzu, sygn. J. 1131 „a” i „b”.
- Piekosiński, Franciszek, wyd. *Akta sądu leńskiego wyższego w Gródku Goleskim 1405–1546*. Kraków: Akademia Umiejętności (Wł. L. Anczyz i sp.), 1889. [*Starodawne prawa polskiego pomniki*, 9].
- Piekosiński, Franciszek, wyd. *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski*. T. 1–4, Kraków: Akademia Umiejętności, 1876–1905.
- Przeździecki, Andrzej, wyd. *Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*. T. 1–4. Cura. Cracoviae: 1863–1864. [=LB]

Opracowania

- Arnold, Stanisław. „Podział administracyjny województwa sandomierskiego do końca wieku XVIII”. *Pamiętnik Świętokrzyski* (1930): 56–63.
- Baczkowski, Krzysztof. „Zagadnienie kolonizacji niemieckiej w Polsce w XIII i XIV w. w ujęciu polskiej historiografii po II wojnie światowej”. *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne* 101 (1993): 115–27.
- Balzer, Oswald. „O Niemcach w Polsce”. *Kwartalnik Historyczny* 25 (1911): 429–54.
- Bardach, Juliusz, Leśnodorski, Bogusław i Pietrzak, Michał. *Historia ustroju i prawa polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.
- Bobrzyński, Michał. „O założeniu wyższego i najwyższego sądu prawa niemieckiego na zamku krakowskim”. *Rozprawy Akademii Umiejętności Wydział Historyczno-Filozoficzny* 4 (1876): 1–170.
- Buczek, Karol. „Problem prawa miejskiego w Polsce przed kolonizacją na prawie niemieckim”. *Sprawozdania z posiedzeń PAN Oddział w Krakowie*, styczeń–czerwiec (1959).
- Buczek, Karol. *Targi i miasta na prawie polskim. Okres wczesnośredniowieczny*. Wrocław [etc.]: Ossolineum, Wydawnictwo PAN, 1964.
- Bujak, Franciszek. „Studia nad osadnictwem Małopolski. *Rozprawy Akademii Umiejętności Wydział Historyczno-Filozoficzny* 47 (1905): 225–7.

- Dobosz, Józef. *Działalność fundacyjna Kazimierza Sprawiedliwego*. Poznań: Instytut Historii UAM; Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego, 1995.
- Ehrenkreutz, Stefan. „Sąd wyższy prawa niemieckiego grodu sandomierskiego”. W: *Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej prof. Przemysława Dąbkowskiego*, 281–94. Lwów: wydany staraniem Kółka Historyczno-Prawnego Słuchaczy Uniwersytetu Jana Kazimierza, Skład Główny w Księgarni Gubrynowicza i syna, 1927.
- Grodecki, Roman. *Początki immunitetu w Polsce*. Lwów: Instytut Popierania Polskiej Twórczości Naukowej, 1930.
- Grodecki, Roman. „Targi w Polsce w okresie przed kolonizacją na prawie niemieckim”. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności* 4 (1922): 13–4.
- Kaczmarczyk, Zdzisław. *Immunitet sądowy i jurysdykcja poimmunitetowa w dobrach Kościoła w Polsce do końca XIV wieku*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1936.
- Kaczmarczyk, Zdzisław. „Immunitet sądowy w dobrach Kościoła w Polsce do końca XIV wieku”, odbitka *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, nr 1/2 za rok 1945. Poznań [s.n.]: Drukarnia Uniwersytetu Poznańskiego, 1935.
- Kaczmarczyk, Zdzisław. „Kolonizacja niemiecka i kolonizacja na prawie niemieckim w średniowieczu w Polsce”. W: *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*. Cz. 1, 218–326. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, 1974.
- Kaczmarczyk, Zdzisław. *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, 1945.
- Kaczmarczyk, Zdzisław. „Początki miast polskich (Zagadnienia prawne)”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 13, z. 2 (1961): 9–46.
- Kaindl, Raimund Friedrich. *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, v. 1. Bd. *Geschichte der Deutschen in Galizien bis 1772*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1907.
- Kowalski, Grzegorz M. *Zwyczaj i prawo zwyczajowe w doktrynie prawa i praktyce sądów miejskich karnych w Polsce (XVI–XVIII w.)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013.
- Kozłowska-Budkowa, Zofia i Szczur, Stanisław. „Dzieje opactwa cysterskiego w Koprzywnicy do końca XIV wieku”. *Nasza Przeszość* 60 (1980): 5–76.
- Krzyżanowski, Stanisław. „Geneza immunitetu”. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności* 10 (1896): 13–4.
- Kuhn, Walter. „Die Deutschrechtliche Siedlung in Klempolen”. W: *Die Deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der Europäischen Geschichte*, red. Walter Schlesinger, 396–415. Sigmaringen: Thorbecke Verlag Sigmaringen, 1974.
- Kuhn, Walter. „Die Deutschrechtlichen Stadtgründungen in Klempolen”. W: *Die Mittelalterliche Städtebildung im Südöstlichen Europa*, Bd. 4, red. Heinz Stob, 39–85. Köln–Wien: Böhlau-Verlag, 1977.
- Kuhn, Walter. „Die Erschliessung des südlichen Klempolen im 13. und 14. Jahrhundert”. W: *Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im Östlichen Mitteleuropa* 3 (1968): 401–80.
- Kuraś, Stanisław. *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku*. Wrocław: Ossolineum, Wydawnictwo PAN, 1971.
- Kutrzeba, Stanisław. „Zasięg oryolowy sądu najwyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim”. *Collectanea Theologica* 17 (1936).
- Labuda, Gerard. „Miasta na prawie polskim”. W: *Studia Historica w 35-lecie pracy naukowej H. Łowmiańskiego*, 181–196. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1958.
- Lalik, Tadeusz. „Z zagadnień genezy miast w Polsce”. *Przegląd Historyczny* 49, z. 3 (1958): 460–85.
- Ludat, Herbert. „Zur Evolutionstheorie der slawischen Geschichtsforschung am Beispiel der Osteuropäischen Stadt”. W: *Gissener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung*

- des Europäischen Ostens*. T. III: *Aus Natur- und Geschichte Mittel- und Osteuropas*, 96–115. Giessen: Schmitz, 1957.
- Łysiak, Ludwik. „Die Rechtslage des Schultheissen und des Schultheissbesitzes in Polen bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts. Ausgewählte Probleme”. W: *Vorträge zur Geschichte des Privatrechts in Europa, Symposion in Krakau 9–12 October 1979*. Frankfurt am Main: Vittorio Klosterman, 1981 [*Ius Commune*, Sonderhefte, Bd. 15, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte].
- Łysiak, Ludwik. „Małopolskie dokumenty lokacyjne w praktyce sądowej XIV–XVI wieku”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 16, z. 2 (1964): 45–67.
- Łysiak, Ludwik. „O tak zwanym sądzie sześciu miast”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 27, z. 2 (1975): 111–9.
- Łysiak, Ludwik. „Ostatnie lata sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 40, z. 2 (1988): 231–47.
- Łysiak, Ludwik. „Prawo i zwyczaj w praktyce małopolskich sądów wiejskich XV–XVIII wieku”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 34, z. 2 (1982): 1–15.
- Łysiak, Ludwik. „Sąd wyższy prawa niemieckiego w Bieczu”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 33, z. 1 (1981): 1–21.
- Łysiak, Ludwik. „Sąd wyższy prawa niemieckiego w grodzie sądeckim”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 36, z. 1 (1984): 29–46.
- Łysiak, Ludwik. „U podstaw formowania się polskiego stanu sołtysiego”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 16, z. 1 (1964): 231–51.
- Maleczyński, Karol. *Najstarsze targo w Polsce i stosunek ich do miast przed kolonizacją na prawie niemieckim*. Lwów: Towarzystwo Naukowe we Lwowie, 1926 [Studia nad Historią Prawa Polskiego 10, z. 1].
- Matuszewski, Jacek. „Causae haereditariae klauzul immunitetowych”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 8, z. 1 (1956): 63–92.
- Matuszewski, Jacek. „Immunitet kościelny sądowy w Małopolsce w XIII w.” *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* 6 (1932): 23–27.
- Matuszewski, Jacek. „Rola polskich mediewistów w powstaniu opola nowego typu, czyli o opolu nietrytorialnym, prawnym czy majątkowym”. *Kwartalnik Historyczny*, 96, z. 1–2 (1989): 233–52.
- Mikuła, Maciej. „Die Modifizierung des Erb- und Familienrechts im Magdeburger Weichbildecht (Einführung zum Thema)”. W: *Judiciary and Society between Privacy and Publicity, 8th Conference on Legal History in the Baltic Area*, red. Danuta Janicka, 329–43. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016.
- Mikuła, Maciej. „Edycje źródeł do dziejów prawa miejskiego w Polsce XIV–XVI w. Propozycja elektronicznej metaedycji źródeł normatywnych (Source Editions of Municipal Law in Poland (14th–16th Century): A Proposal for an Electronic Metaedition of Normative Source Material)”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 9, z. 4 (2016): 487–508.
- Mikuła, Maciej. „Modyfikacje łacińskich tekstów Weichbildu magdeburskiego a ewolucja prawa w średniowiecznych miastach polskich. Uwagi wstępne”. *Acta Iuridico-Historica Pilsnensia* 2012–2013 (druk: 2014; red. V. Knoll): 137–52.
- Mikuła, Maciej. „Prawo miejskie magdeburskie (*Ius municipale Magdeburgense*) w Polsce XIV – pocz. XVI w. Studium z ewolucji i adaptacji prawa”. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2018.
- Mikuła, Maciej. „Prawodawstwo dla miast z wczesnego okresu polskiego parlamentaryzmu (do 1468 r.)”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 7, z. 1 (2014): 133–45.
- Mikuła, Maciej. „Statuty prawa spadkowego w miastach polskich prawa magdeburskiego (do końca XVI wieku)”. *Z Dziejów Prawa* 7, z. 15 (2014): 33–63.

- Mikuła, Maciej. „Typologia aktów prawnych dla miast w dobie jagiellońskiej – przydatność funkcjonalnego podziału aktów prawnych do badań nad kierunkami polityki królewskiej”. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 16 (2013): 41–57.
- Myśliński, Kazimierz. „Z dziejów rozwoju wsi lubelskiej w XIV i XV wieku”. *Rocznik Lubelski* 1 (1958): 43–56.
- Piekosiński, Franciszek. „O sądach wyższych prawa niemieckiego w Polsce wieków średnich”. *Rozprawy Akademii Umiejętności Wydział Historyczno-Filozoficzny*, 18, Nakładem Akademii Umiejętności (1885), 1–68.
- Piekosiński, Franciszek. „Przywilej króla Kazimierza Wielkiego w przedmiocie założenia sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim”. *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny* 35, Nakładem Akademii Umiejętności (1897): 290–306.
- Plaża, Stanisław. *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Cz. I: X–XVIII w. Kraków: Księgarnia Akademicka, 1997.
- Plaża, Stanisław. *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Zarys wykładu*. Cz. II: Polska pod zaborami. Kraków: Księgarnia Akademicka, 1994.
- Ptaśnik, Jan. *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*. Kraków: nakł. Polskiej Akademji Umiejętności, 1934.
- Roepell, Richard. „Üeber die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des Alten Pölonischen Reichs ostwärts der Weichsel”. W: *Abhandlungen der Historisch-Philosophischen Gesellschaft in Breslau*, 241–302. Breslau, 1857.
- Ruciński, Henryk. „Bractwa kościelne i cechowe w Koprzywnicy do 1795 roku”. *Studia Podlaskie* 12 (2002): 23–58.
- Ruciński, Henryk. „Bractwo literackie w Koprzywnicy jako obraz struktury społecznej miasteczka w latach 1694–1795”. *Przegląd Historyczny* 65, z. 2 (1974): 263–83.
- Ruciński, Henryk. „Cechy rzemieślnicze w Koprzywnicy do 1795 r.” *Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne FUW w Białymstoku. Humanistyka* 3, z. 12 (1975): 101–32.
- Ruciński, Henryk. „Początki Koprzywnicy do wykształcenia się ustroju miejskiego na tle innych ośrodków miejskich Małopolski”. *Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach* 11 (1980): 115–41.
- Ruciński, Henryk. „Prepozytura i kolegium mansonarzy w Koprzywnicy na tle dziejów parafii do końca XVIII wieku”. *Roczniki Humanistyczne* 32, z. 2 (1984): 127–41.
- Ruciński, Henryk. *Struktura miasteczka w okresie feudalnym na przykładzie Koprzywnicy*. Toruń 1970 (maszynopis pracy doktorskiej w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu).
- Ruciński, Henryk. „Struktura miasteczka w okresie feudalnym na przykładzie Koprzywnicy”. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 26 (1974): 52–63.
- Ruciński, Henryk. „Ustrój cechów rzemieślniczych w Koprzywnicy do 1795 roku”. *Zeszyty Naukowe Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku* 4, z. 19: *Humanistyka*, Dział H – *Prace Historyczne* (1977).
- Ruciński, Henryk. „Z przeszłości Koprzywnicy”. *Mówią Wieki* 12 (1970): 30–4.
- Schubart-Fikentscher, Gertrud. „Die Verbreitung der Deutschen Stadtrechte in Osteuropa”. W: *Forschungen zum Deutschen Recht*. Im Auftrage der Akademie für Deutsches Recht herausgegeben von Franz Beyerle, Herbert Meyer und Karl Rauch, Bd. 4, Hf. 3, 1–558. Weimar: Verlag Hermann Böhlau Nachf, 1942.
- Szaniecki, Michał i Kaczmarczyk, Zdzisław. „Kolonizacja na prawie niemieckim w Polsce a rozwój renty feudalnej”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 3 (1951): 59–86.
- Sulimierski, Filip, Chlebowski, Bronisław i Walewski Władysław, red. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 1–15. Warszawa: nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880–1896.

- Szczygieł, Ryszard. „Ustrój i władze miejskie”. W: *Dzieje Sandomierza XVI–XVIII w.* T. 2, cz. 1: *W okresie świetności*, red. Feliks Kiryk, 41–52. Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne; Toruń: Turpress, 1993.
- Tymieniecki, Kazimierz. „Lenna chłopskie czy prawo niemieckie?”. *Roczniki Historyczne* 20 (1955): 59–120.
- Tymieniecki, Kazimierz. „Napływ Niemców na ziemię polskie i znaczenie prawa niemieckiego w wiekach średnich w Polsce”. *Roczniki Historyczne* 10 (1934): 226–44.
- Tymieniecki, Kazimierz. „Prawo czy gospodarstwo?”. *Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 8, z. 1 (1939/46): 275–91.
- Tymieniecki, Kazimierz. „Prawo niemieckie a immunitet sądowy i jurysdykcja patrymonialna w Polsce średniowiecznej. Przyczynek do dziejów poddaństwa chłopów”. *Przegląd Prawa i Administracji* 45 (1920): 117–49.
- Tymieniecki, Kazimierz. *Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich*. Warszawa: Wydawnictwo Poznańskie, 1921.
- Tymieniecki, Kazimierz. „Zagadnienie początków miast w Polsce”. *Przegląd Historyczny* 21 (1919): 319–45.
- Wdowiszewski, Zygmunt. „Ród Bogoriów w wiekach średnich”. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie* 9, 1928–1929, (1930): 1–96.
- Wierzbowski, Teodor, Sawicki, Jakub, Płocha, Józef i Sułkowska, Irena, oprac. *Matricularum Regni Poloniae summaria*. T. 1–5. Varsoviae: 1905–1919, 1961.
- Wojciechowski, Zygmunt. „Najstarsze targi w Polsce. Uwagi krytyczno-polemiczne”. W: *Pamiętnik 30-lecia pracy naukowej P. Dąbkowskiego*, 349–395. Lwów: Kółko Historyczno-Prawne, 1927.
- Wojciechowski, Zygmunt. *Sądownictwo prawa polskiego w dobie przedimmunitetowej*. Lwów: nakładem Towarzystwa Naukowego, 1930.
- Wyrozumski, Jerzy. „Początki miast w regionie jasielskim”. W: *Studia z dziejów Jasła i powiatu jasielskiego*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.
- Zarzycki, Zdzisław. „Sąd wyższy prawa niemieckiego we Frysztaku”. W: *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. Tadeusz Maciejewski, 115–136. Koszalin: „Miscellanea”: Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, 1999.
- Zarzycki, Zdzisław. *Sądownictwo w dobrach klasztoru koprzywnickiego do końca XVI wieku*. Kraków 1999 (maszynopis pracy doktorskiej przechowywany w Katedrach Historyczno-Prawnych UJ).
- Zarzycki, Zdzisław. „Targ i osada targowa w okresie przedlokacyjnym. Przykład Koprzywnicy”. *Studia Historyczne* 44, nr 3 (174), (2001): 367–385.
- Zarzycki, Zdzisław. „Z dziejów sądownictwa opata koprzywnickiego od XIV do XVI wieku”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, red. Wacław Uruszczak i Dorota Malec (2004): 43–59.
- Zarzycki, Zdzisław. „Zakres immunitetu sądowego klasztoru cysterskiego w Koprzywnicy do końca XV wieku”. W: *Szkice z dziejów ustroju i prawa poświęcone pamięci Ireny Malinowskiej-Kwiatkowskiej*, red. Marcin Kwiecień i Marian Małecki, 27–36. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1997.
- Ziółkowska, Hanna. „Ze studiów nad najstarszym targiem polskim”. *Slavia Antiqua* 4 (1953): 151–62.